

Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban

1.

A megye középkori fejlődése nyugodtan hömpölygő folyam kényszerít kelti a szemlélőben, mely állandóan növekedve, biztos mederben siet előre. Különösen akkor érezhető ez, ha tekintetünket a középkorról e terület újkori életére irányítjuk. Itt nem fogad többé virágzó települések egyre sűrűsödő hálózata, szépen gyarapodó népesség tájat nemesítő szorgalmas munkájának felemelő képe. Új falvak helyett üszkös romok, gyepesedő udvarok, gaz és bozót birodalmává lett szántók, szőlők adják meg a háttérrel e megye népének újkori életéhez. Az ismételve beköszöntő zord idők sötét árnyékot vetnek a táj életére. S bár fátumszerű végzetével keményen viaskodva, a régi népesség újra meg újra nekikezd a romok eltakarításának, a kérlelhetetlen sors kereke lassan tovább fordul, s egyszer csak teljes ridegségében előttünk áll a mai helyzet. Minthogy azonban az élet soha, a történelem legsúlyosabb pörölycsapásai alatt sem alakult át máról-holnapra, külső események dátumai szerint, Belső-Szolnok és Doboka megye múltja sem szabdalható egymástól mereven elváló részekre. A középkori fejlődés tehát messzire áterjed abba a korba, amelyet a köztudat már újkornak minősít. Ennek a hosszan elnyúló s egyre halkuló utórezgésnek nyomon követése és az új idők ezzel párhuzamosan jelentkező, mindinkább erősödő jelenségeinek vizsgálata e sorok feladata. Mivel az alábbiakban nem az országos eseményeknek Szolnok-Doboka területén lezajlott részleteit kívánjuk ismertetni, hanem azoknak az itteni lakosság életében megfigyelhető hatását, mondanivalónkat is ennek megfelelően kellett tagolnunk. Az újkor néven egybefogott, 1526-tól napjainkig terjedő kor ugyanis több, más-más középponti mag köré csoportosult részből áll, melyek csak külsőleg alkotnak egységet. A túlságos felaprózás elkerülésére, azon megfontolás alapján, hogy egy terület múltjának vizsgálatakor a közép- és újkor között mesgyéül kívánczó több időpont közül leghelye-

sebb a rajta élő népesség szempontjából határt jelentőt elfogadni, mondanivalónkat két részre tagoltuk. Határul a XVII. század közepi nagy pusztításokat tettük meg, melyek végleg megszüntették a középkori utórezgéseket, s a fejedelemség sírját megásva utat nyitottak a legújabb fejlődés felé. Először tehát az újkor felé átmenetet jelentő, de még középkori elemekkel terhes korszakról szólunk, s csak azután ismertetjük a mához szervesen kapcsolódó kort.

A kettős királyválasztással járó huzavonák ugyan mozgalmasabbá tették e megye életét, bizonytalanság fészkelődött be a lelkek mélyére, nem egy falu áldozatul esett az átvonuló préda-csapatoknak, de az első két évtized nem módosította a középkori helyzetet. Szolnok és Doboka megye népére csupán az önálló fejedelemség tényleges megszervezésétől kezdve hárult az erdélyi államiságból olyan teher, mely elindítója lett a régi állapotok teljes átalakulásának. Amíg ugyanis korábban megyénk a magyar királyság biztonságát élvező belső-terület volt, most egyszerűen határvidék lett. Északi határán minduntalan az Erdély után nyúló bécsi királyok támadó csapatai jelentek meg, keleti fele pedig a román vajdák beütéseinek lett gyakori színhelye. Az Erdélyben szembenálló pártok ugyanis külső erőforrásokra voltak utalva, hogy egymás felé kerekedhessenek. Így aztán már I. Ferdinándtól és Zápolya Jánostól kezdve előszeretettel alkalmazott recept szerint, hol az egyik, hol a másik párt zúdította az erdélyiek nyakába a zsákmányra éhes vajdasági csapatokat. Mivel pedig minden ilyen támadás visszaverésekor a keleti országcsontk most már csak a saját erejére támaszkodhatott, a határvidékek, mint megyénk is, kisebb csapatokkal szemben is védtelenül állottak. A moldvai pusztító betöréseknél azonban a fejedelemség szempontjából veszélyesebbek voltak az északról jövő támadások. Mivel a Felső-Magyarországról kiinduló katonai vállalkozások leg rövidebb és legtermészetesebb útja a Szamos völgyén és a Meszesi kapun át vezetett, az elhárításukra hivatott védővonalat megyénk területén kellett megépíteni. Az északerdélyi sóvidék, Kolozsvár, Beszterce és a Mezőségen át a fejedelemség szívébe vezető út védelmére már Martinnuzzi György elkezdte Bálványosvár köveiből Szamosújvár építtetését. Szamosújvárhoz csatlakozott aztán később északi védőbástyául Kővár, közbeeső pilléreként pedig előbb Bethlen, majd Dés is. E fejedelmi várak körül kialakult új élet lett a kovásza Belső-Szolnok és Doboka alább ismertetendő metamorfózisának.

Bár a XVI. század utolsó évtizedéig az önálló fejedelemség kiépítésével elindult fejlődés jelei nem szembeötlők, a századfordulón már észlelhető e látszólagos mozdulatlanág alatt munkáló erők eredménye.

A gyűlésre összejövő Belső-Szolnok és Doboka megyei nemeseknek ekkor már feltűnhetett, hogy a régi megszokott nevek viselői mellett mennyi új arc van körülben. Megyénk középkori nemességének fel-frissülése kívülálló elemekkel, több okra vezethető vissza, és szorosan összefügg a fiatal fejedelemség belső viszonyaival.

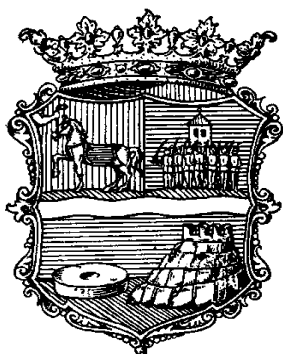
Az erdélyi fejedelmek hatalma ugyanis egészen II. Rákóczi György bukásáig főként a magyarországi Részeken nyugodott. Ott terültek el megyenagyságú hatalmas uradalmaik, melyeknek dús jövedelme pénzügyi és katonai tekintetben meglehetősen függetlenítette őket a rendek kicsinyeskedéseitől. Fokozott mértékben áll ez a XVI. századra, amikor még a két Zápolya és a Báthoriak a fiskális uradalmakat újra és újra eladományozták. Akkor a fejedelem erőforrásai szinte teljesen egynek vehetők magyarországi családi birtokaival. A familiaritas előbb ismertetett intézményéből érthetően a fejedelmek állami feladatok megoldására is előszeretettel alkalmazták azokat, akiknek hűségét magánszolgálatból megismerték, vagy akiket régi szálak révén családjuk lekötelezettjének érezhettek. Szintén a familiaritas patriarchalis láncolatán a fejedelmek melletti partiumi főemberek ismét saját otthoni megszokott hű embereik segítségével intézték az ügyeket. Ha tekintetbe vesszük, hogy a XVI. századi fejedelmi tanácsban a magyarországiaknak milyen döntő szavuk volt, megértjük, miért van annyi partiumi a fejedelem szolgálatában és hogyan vert gyökeret Erdélyben oly sok kívülről jött familia. Ezek aztán éppen a központi hatalommal való kapcsolataik folytán idővel szolgálatuk fontosságának megfelelően kisebb vagy nagyobb adományokat nyertek elsősorban a fejedelem ellen lázadók vagyonából.

Nem feledkezhetünk meg azonban itt arról sem, hogy Zápolya nem Erdély fejedelme, hanem egész Magyarország királya volt. Érthető tehát, hogy amikor a Zápolya-ház hatalma Erdélyre zsugorodott össze, trónjának támaszai az ország minden részéből a keleti csonkra zsúfolódtak. Az is természetes, hogy a fejedelemség politikáját egyideig János magyar királyságának politikusai irányították, hiszen a Zápolya-ház királyságnak a gondolata csupán bennük élhetett. Az erdélyiek csak később kapcsolódtak be a politikába, amikor nyilvánvaló lett, hogy az új államalakulat magja Erdély. A Zápolyák szlavóniai kapcsolataival és György barát személyével magyarázható a délvidékieknek, horvátoknak, szerbeknek csoportos Erdélybe költözése. A régi és jövevény magyar családok teljes összeolvadását nagyban elősegítették azok a szoros vérségi szálak, melyek Észak-Erdély magyarságát már a középkorban egybekapcsolták a Szilágyság, Szatmár és Bihar magyar népével. Új

környezetükhöz az idegenek is gyorsan asszimilálódtak és hamarosan feloldódtak a magyarságban. Az eredeti származás tudata gyorsan elmosódott, úgyhogy különösen a kisebb családoknál csak hosszadalmas geneológiai kutatással dönthető el, hogy egy ma már erdélyinek tartott familia valóban az-e, vagy hasonlónevű magyarországi család ideszakadt ága.

Belső-Szolnok és Doboka területén — a Partiummal való szomszédságából érthetőleg — különösen sok ilyen familiát találunk. Érkezésük sorrendjében három nagyobb csoportba sorolhatjuk őket. A XVII. század első évtizedében nagyjából lezárult első hullámmal érkezettek közül igen sok bekerült a megye társadalmának legmagasabb rétegeibe. A XVII. század közepéig terjedő békés korszak a szórványos bevándorlás ideje. Ekkor Bethlen Gábor főleg magyarországi uralma párthiveivel, katonáival, az öreg Rákóczi György pedig a gazdaságait igazgató familiarisaival frissítette a kisebb nemességet. Ezek azonban már nem futottak be olyan emelkedő pályát, mint az előbbi réteg. Az utolsó beáramlás Várad elfoglalása (1660) után indult meg elsősorban Bihar megyéből, s egészen a hódoltság végéig százával hozta főként a kismemeseket. Mivel ezek a török elleni harcban megedezett vitézek és politikusok a bomladozó fejedelemségnek kitűnő támaszai lettek, a zűrzavaros évtizedekben közülük itt több vezetőszererephez jutott. Csak példaként emlíünk meg néhányat a megyénkben gyökeret vert magyarországi családok közül. Az első hullámmal érkeztek a kecskeméti Patócsyak, s a Bethlenekkel, Kendiekkal, Bánffyakkal, kápolnai Bornemisszákkal rokonságba kerülve, itt hatalmas birtokra tettek szert. Bánffy Boldizsár és Patócsy Anna leányát Annát feleségül véve, ebbe a vezető rétegbe került be Mindszenti Benedek. Családja valószínűleg a Dunántúlról került át János király környezetében Erdélybe, s itt szerzett birtokai középpontjáról viceinek írta magát. Pelsőci Bebek—Somi—Balassa rokon kapcsolat jelzi a körösszegi Csákyak útját Buzába és Gorbóra. Kismarjai Bocskai György, a fejedelem apja, már 1555-ben tekintélyes uradalmat szerzett Retteg és Csicsókeresztúr környékén, fia István pedig a századfordulón rövid ideig megyénk egyik leghatalmasabb ura lett. Szalontai Toldi István biharmegyei jószágai elvesztése után jött Erdélybe, és 1594 után a fejedelem már mint tanácsurát a Kendiek falvaiból jutalmazta. A szabolcsmegyei Gávaiaiak Biharon át kerültek Dobó István vajda szamosújvári familiárisaként Sófálvára és ott alapították meg családjuk erdélyi ágát. Rozsályi Kun Gáspár 1566-ban szerezte meg Monostorszeg felét, s utódai ettől kezdve innen neveztek magukat. Rátóti Gyulaffy Lászlót a fejedelem 1570-ben a magya-

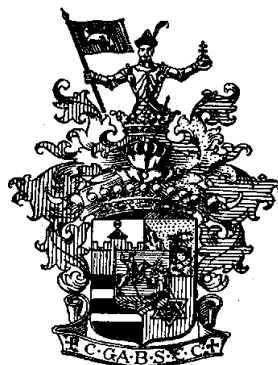
szakadt Szentgyörgyi Péter birtokaival, Bacával és Csicsó Mihályfalvával ajándékozta meg. Abaúj vármegyéből, Göncruszkaról, jöttek be a Kornisok. A fejedelmi szolgálat emelte fel zsákai Gyczy Pétert. A századforduló után kezdett megyénkben forogni a Biharból származó bölcsei Budaiak, a bács megyei lekcsei Sulyokok, a Zarándból jött nagymegyeri és keresztúri Keresztiesiek, az ismeretlen eredetű gelsei Ballingok, a Tolna s Fehér megyei Cseffeyek, az abaúji Kékediek, stb. neve. Ekkor jött át Pókafalvára a tasnádszántói Becskyek egy tagja, akinek Magyaröblösre még a XVII. században átköltözött leszármazói ma is élnek megyénkben. Nápolyi Péter Mogila Simon moldvai vajda titkára-

Belső-Szolnok megye címere

Kővár vidéke címere

Doboka megye címere

ként szerezte meg 1607-ben Felőrt, Csicsógyörgyfalvát és Négerfalvát. Mivel a legutolsó nagy bevándorlással későbbben foglalkozunk, itt csak megemlítjük, hogy zömét a Déstre telepített váradi nemesség alkotta. Ezzel egyidejűleg jöttek be a széki Telekiek, a váradi és petrilini Bornemisszák, a borosjenői Kordák, köröstarcsai Weérek, borosjenői Székelyek, magyarvéggyantai Borosok, váradi Incédiek és Josinczyak meg mások. A délszláv eredetű családok szinte kizárólag a XVI. században jutottak birtokhoz Belső-Szolnokban és Dobokában. Közülök legismertebbek a Martinuzzival sógorságban álló kentelki Perusithok, a kápolnai Bornemisszákkal atyafi Saffarithok, a veglai Horváthok, az Ukythevithek, a váradi Korlatovichok, a szerb tövisi Bálinttitok, a galgói Ráczok, a temesvári Ráczok és az árpáselyi Zsegolith—Rác familia.

A jövevény családok térfoglalása azonban természetesen nem lehetett volna ekkora mértékű, ha a benszülött nemesség rohamos pusztulása

erre módot nem nyújt. A középkori vezető családoknak a XVI. században történt tömeges kihalása országszerte megfigyelhető annyira feltűnő jelenség, hogy már a kortársak is észrevették, és a mohácsi romlás miatt lesújtó isteni igazságszolgáltatás kezét látták benne. A vezetésre kifinomodott réteghez tartozó családok élete Magyarországon átlagosan 250—300 év között mozgott, s a gyökeres kicserélődés ilyen időközökben szinte szabályszerűen megismétlődött. Bár a XVI. században megyénkben is rendre kihaló családok pusztulása kétségtelenül az Anjou- és Zsigmond-korban kialakult vezetőréteg kicserélődésének a részlete, itt még külső beavatkozás is gyorsította és általánosabbá tette ezt a folyamatot. A trónviszályok, pártharcok, lázadások leverésekor ugyanis a győztes az ország nyugati részében egészen szokatlan keménységgel sújtott le ellenfeleire. A fejedelmválasztáskor, a hivatalos külpolitikai iránnyal szemben elfoglalt magatartás döntő lehetett egy-egy család sorsának alakulására. A felülkerekedett párt ugyanis kíméletlenül megnotáztatta, azaz birtokait elvesztésére ítélte ellenfeleit, egyrészt, hogy az ellenzék anyagi erejét megsemmisítse, másrészt pedig, hogy az elkobzott birtokokból tett adományokkal híveit jutalmazza, önmaga helyzetét erősítse. Családi hatalmuk a Zápolyák után Kelet-Magyarország és Erdély vezetésére kétségtelenül a Báthoriakat, majd a Rákócziakat predestinálta. Ezzel a reálítással az erdélyiek mindig számoltak, csak a magyarországi főemberek feledkeztek meg néha róla. Amiként ugyanis a fejedelem aktív támaszai a jövevények voltak, úgy a gyér ellenzék is közülük került ki. A lázadásokat, pártütéseket könnyörtelenül elfojtó, fejedelmi hatalom azonban nem csupán a fejedelemségre kacsintgató magyarországiak erőforrásait zúzta szét, hanem kisebb erdélyi szövetségeseiket is megsemmisítette. Mivel Erdélyben a hűtlenséggel nemcsak nota-per járt, hanem gyakran helyszínen való lekaszabolás, nem sokat segített egy későbbi kedvező politikai fordulat esetén szokásos birtokvisszaadás. Azok a családok, melyek a fejedelem ellen felemelték fejüket, hamarosan elfogytak. E proscriptioi hatása éppen az egyetlen erdélyi származású ellenzéki vezető-familia, a megyénkbeli Kendiek sorsával példázható. Kendi Ferenc 1540-ben a fejedelemségre törő Majláth István szövetségeseiként lázadást szervezett János király ellen. A király ekkor megkegyelmezett neki, de Magyarországra száműzte. Miután Erdély Habsburg kézre került, Ferdinánd 1553-ban őt nevezte ki egyik vajdának, birtokait visszakapta, sőt bőven szerzett is hozzájuk. 1558-ban Izabella királyné hatalmának korlátozására szövetekezett Bebek Ferencel, s ezért Antal nevű testvérével együtt Gyulafehérvárott lemészárolták, vagyonát pedig elkobozták. Testvérük fiait Sándort, a kancellárt

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

és ennek testvérét, Ferencet, valamint Antal fiát, Gábort, mivel szembe helyezkedtek a fejedelem törökellenes politikájával, Báthori Zsigmond 1594-ben Kolozsvár főterén nyakasztatta le. Ferencet, Antal másik fiát 1580-ban, unokáját Farkast és Gábor fiát, Istvánt, valamint Sándor fiát, Zsigmondot 1610-ben ítélték jószágvesztésre. Sándor másik fia, István 1600-ban visszakarta apjától elvett ősi jószágait, és 1609-ben Szamosújvárt is adományul nyerte. A következő évben azonban Báthori Gábor elleni sikertelen összeesküvése miatt mindenét elvesztette, s Magyarországra menekült. Vele családja férfiágon kihalt.

A Kendiek sorsa csak a legkiemelkedőbb, de nem egyedülálló. A Bebek, Békes, Kendi Sándor—Báthori Boldizsár, Kendi István—Kornis Boldizsár-féle tragédiák számos e megyebeli kisebb családot is magukkal rántottak a megsemmisülés felé. Mivel az ellenzék a régi nemesek közül kerül ki, érthető, hogy velük szemben a fejedelmek a nekik lekötelezett, alulról jött engedelmesebb kisebb nemességet pártolták. Például Báthori Zsigmond, Kendi Sándor és Báthori András elkobozott belsőszolnoki és dobokai jószágait a következőképpen adományozta szét: Legnagyobb részüket politikájának főtámasza, nagybátyja, Bocskai István kapta. A többi huszonhárom megadományozott, Wass György, harinai Farkas György kivételével mind „új ember” megyénkben. Ez utóbbiak pedig, Gyulaffy Lászlót, Toldi Istvánt, Kornis Gáspárt, Tahy Istvánt, Mindszenti Benedeket, Sybrik Gáspárt, Wesselényi Ferencet leszámítva, egytől-egyig kis családok fiai és több esetben bizonyíthatólag nem is erdélyiek. A hűtlenségi pereket követő adományozások tehát a középkori vagyonegységeket megbontották, az eredeti birtokviszonyokat összekeverték és ezzel elindították a megye erőviszonyainak új elrendeződését.

Az idők megnehezült járása azonban a kisenemesség körében is érezte hatását. A Mihály vajda elleni harcokban és Básta martalócainak a nemesség ellen folytatott hajtóvadászatában ez a réteg annyira megritkult, hogy saját gyökereiből többé nem újulhatott meg. E megyében később található népes kisenemesség ugyanis, amint látni fogjuk, nem a középkori egytelkesek utóda, hanem a fejedelemség jellegzetes újabb társadalmi képződménye.

2.

A vezetőréteg kicserélődése után vizsgáljuk meg a birtokviszonyok alakulását: azt tehát, hogy mi lett a megye népe életének keretét nyújtó fontosabb középkori uradalmak sorsa, és hogy milyen újabb birtokalakulatok fogták össze, irányították a földet munkáló tömegeket.

A megye közepén elterülő bálványosi uradalmat Rareş Péter moldvai vajda és Majláth István átmeneti birtoklása után a váradi püspökség jogcímén 1538-ban Martinuzzi György váltotta magához. A fejedelemiséget megszervező élesszemű barát ismerte fel először, hogy a Szamos völgyének ez a szakasza mennyire döntő Észak-Erdély uralma szempontjából. Ezért a megrongált Bálványosvár köveiből, a messze környék teljes erejét igénybevéve, egy régebbi kastély alapjain lázas ütemben felépítette Újvárat. 1540-től kezdve ennek a várnak lett a tartománya a régi bálványosi uradalom, melyet most már szamosújvári-nak nevezhetünk. Az új erősítés jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy id. Báthori András és Dobó István már innen akarta megtartani Erdélyt a Habsburgok jogara alatt. Ekkor kezdett kialakulni az a minden fejedelemre kötelező iratlan uralmi elv, hogy Szamosújvár Erdély birtokának egyik olyan kulcsa, melyet sohasem szabad a kézből kiadni. Báthori Gábor volt az egyetlen, aki Szamosújvárt 1609-ben rövid időre Kendi Istvánnak adta, de Kendi következő évi lázadása előtte is megbizonyította, hogy ez az egyetlen komoly erősség mit jelent a fejedelemség belsejében. Szamosújvár jelentőségének felismerésében leli magyarázatát, hogy a XVI. század közepétől kezdve a fejedelmek következetesen gyarapítani igyekeztek a vár tartományát. Minthogy a moldvai vajdának adományozott csicsói várat már 1544-ben lerontották, s tartozékai is 1564—66 között végleg visszakerültek a fejedelemhez, természetesen volt az a következő lépés, hogy 1571—73 között ezt az uradalmat is Szamosújvárhoz csatolják. A csicsói uradalom részeként, vele egyidejűleg olvadt a szamosújvári vártartományba Lápos-vidék huszonkét faluja. Így a XVI. század alkonyára a fejedelem kezén beteljesült az a fejlődés, amelyet az 1467. évi lázadást követő megtorlás a Bánffyoknak nem engedett meg: Belső-Szolnok megyének több, mint a fele egy birtoktestben egyesült. Ez a hatalmas uradalom azonban a száz évvel korábbi Bánffy-dominiumnál nem csupán ezért jelentett jóval nagyobb erőtenyezőt megyénk életében, mert ura a fejedelem volt, hanem azért is, mert északon még a hasonló nagyságú Kővárvidékkel is kiegészült. A békési Drágffyak magvaszakadta után Izabella királyné Kővárt Báthori Györgynek adományozta, de ő 1565-ben Miksa császár javára kényszerült róla lemondani. Mivel a császáriak Kővárt az Erdély elleni támadások hídfőjének akarták kiépíteni, fiscalis-birtoknak nyilvánították. Miután azonban János Zsigmond 1567-ben ostrommal bevette, beregszói Hagymási Kristóf átmeneti birtoklása után erdélyi kincstári birtok, a fejedelemség északi védővonalának Szamosújvárral, majd Husztal együtt a legerősebb pillére s a magyarországi hadivállalkozá-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

sok kiinduló pontja lett. Egyetlen tekintet a térképre bárkit meggyőzhet arról, hogy Szolnok és Doboka megyében, valamint Kővárban a két megye többi részét meghaladó nagyságú fejedelmi birtok mellett a legnagyobb családi vagyonok is meglehetősen súlytalan tényezői lettek e vidék életének. Sőt időnként hűtlenség, magszakadás címén a nemesi birtokok egy része szintén a fejedelem kezébe került.

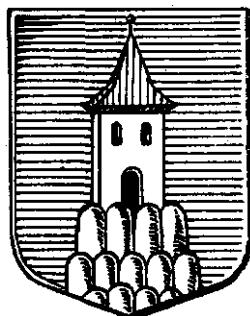
Ezt tapasztaljuk mindjárt megyénk egyik legtehetősebb nemzetiségénél, a Becse-Gergelyeknél. A Bethlenek vagyonának jelentős része rokonság folytán átcsúszott a Patócsyak kezére. Minthogy pedig a Patócsyak csatlakoztak Békés Gáspár lázadásához, részüket 1576-ban Báthori Kristóf kapta meg. 1589-ben a fejedelem Bánffy Boldizsártól, Bornemissza Boldizsártól és Kendi Sándortól magához váltotta az

Bethlen címere

Retteg címere

Szék címere

egész bethleni várat az uradalom háromnegyed részével együtt és Báthori Andrásnak adományozta. Báthori András hűtlensége után (1595), Bethlent Tahy István és felesége, Kendi Zsuzsa, később Kendi Krisztina kapta meg, s különféle cserék révén a Bethlenek majdnem teljesen kiszorultak ősi birtokukból. Kendi Krisztina hagyományából Bethlent 1619-ben férje, Haller Zsigmond örökölte; ennek magtalan halála után azonban I. Rákóczi György a fiscus számára foglaltatta és 1631-ben Kékedi Zsigmondnak zálogosította el. Bár Kékedi az uradalmat Béli Jánosnak és Pálnak hagyta, özvegye, Barkóczy Anna, 1639-ben élete végéig újból zálogba kapta a fejedelemtől. Az özvegy és Haller István házassága (1640) révén Bethlen ismét Haller kézre került, és ott is maradt újabb tizenkilenc esztendeig, amikor Béli Pál a Barkóczyaktól magához váltotta, s Barcsay fejedelemtől adományt is nyert reá. A Bethlenek 1663-tól kezdve több kísérletet tettek ősi birtokuk visszaszerzésére, de ezek csak Béli Pál hűtlensége után (1678) vezettek sikerre.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

Az uradalomból azonban ekkorára már jelentős részek kerültek rokonok és idegenek, Bethlenben pedig kisnemesek kezére.

Míg a bethleni uradalom csak felaprózódott, a somkeréki Erdélyi-ág vagyona majdnem egészen kicsúszott a Becse-Gergely nemből származó családok kezéből. Az Erdélyieknek ugyanis Istvánban magvuk szakadt (1641), s birtokai legnagyobb része a fejedelmi kincstárra, kisebbik fele özvegyére, Mindszenti Krisztinára, s vele második férje, Csáky István családjára szállt. Az e megyebeli Erdélyi-jószágon a Csákyak mellett a Korlátovichok, Thoroczkyak, marosnémeti Gyulayak és az ezekkel való rokonság folytán több más családdal együtt, később a Bethlenek osztoztak.

A Becse-Gergely nemzetség Apafi-ágának a birtoka megyénkben a XVII. század közepére Apanagyfalu, Magyardécse, Szászfűfalu, Felsőoroszfalu egész és Szászcencs, Alsóoroszfalu, Borgó és Árpástó részbirtokokra zsugorodott össze. 1646-ban azonban a fejedelem ezeket is elkoboztatta, s csak 1651-ben adta vissza zálogként Apafi Istvánnak. Éppen mert a család már kevés tagot számlált, ez a vagyon nem osztódott annyira, hogy a familia ne számítsen akkor is a nemesség legtehetősebbjei közé.

A harinai Farkasok szeszármai uradalmát — Szeszárma, Középfalu, Kőfarka, Bélyegalja, Kis- és Nagykáján, Debrek, Ispánmező, Dögmező — 1576-ban Farkas János hűtlensége után Báthori Kristóf kapta adományul. A Báthoriak kezén az uradalom sorsa összeforrott a Bethlenével, és birtokosai is ettől kezdve ugyanazok s ugyanakkor változnak, mint Bethlenben. Így történhetett tehát, hogy Béli Pál kivégzése után ezt az uradalmat is a Bethlenek kapták, mintegy kárpótlásul az ősi birtokaikban elvesztett részekért.

Még legszerencsésebben a cegei Wass-család mentette át birtokállományát az újkorra. A politikai élet küzdőtereitől visszahúzódó családtagok nem szaporították újabb adományokkal birtokaikat, de legalább a már meglévőket nem is kockáztatták. Életük így nagyobb katasztrófáktól mentesen folyt a régi keretek között, s csak a szaporodó családtagok osztályai és a beházasodó familiáknak (Szente, Somlyai, Macskási, Sombori, Rátonyi) kihatott részek fogyasztották mindjobban az egy családtagra eső birtokállományt.

A középkori dobokai nemesség egyik vezető családjának, a magyaroköblösi Tekének a sorsa példázza legjobban az új birtokviszonyok kialakulásának általános útját: a kiháló középkori családok vagyonának felaprózódását a leányági rokonok között. Amikor 1638-ban a Tekefamilia utolsó férfitagja is lehunyta a szemét, a fejedelmi fiscuson kívül

nem kevesebb, mint huszonnégy nőági leszármazott család jelentkezett osztozásra. Közülök jelentősebbeként a Toldalaghi, Sombori, Tamásfalvi, pókafalvi Becski, Décsi, Dobai és veglai Horváth családot említhetjük fel.

A középkori nagyobb nemesi birtoktestek tehát az óriásivá nőtt fejedelmi uradalmak mellett egyre koptak-fogytak. Ha alakultak is ki újabb birtokok, azok már nem érték el a régiek méreteit. Mielőtt tehát az egyes új uradalmakat ismertetőnk, szólnunk kell a fejedelmi birtokpolitikáról, mely megyénk viszonyainak módosításába különösen erős kézzel nyúlt bele. Az újkori magyar nagybirtokok a XVI—XVII. század fordulóján az államtól átvállalt honvédelmi feladatok jutalmául jöttek létre. Minthogy azonban Erdélyben ilyen terhek viselésére elegendő földbirtokkal egyedül csak a fejedelem rendelkezett, itt tehát az ő birtokának növelése lett államérdék. A fejedelmi család és a kincstár együttesen kezelt uradalmából telt ki ugyanis a várak fenntartásának, őrségek fizetésének legjelentősebb része. Nem véletlen, hogy a fiscalis-birtokok rendszerét a komoly családi vagyonnal nem rendelkező Bethlen Gábor s nem pedig a Báthori-ház építette ki. A rendektől függetlenítő és itt bent szokatlan nagy arányaival a fejedelmi hatalmat mindenki előtt vitathatatlaná tévő birtokok feldarabolását törvények tiltották. A fiscalis-jószág ugyanis nem volt eladományozható, hanem csak ideiglenesen lehetett zálogba adni (inscriptio). Az összeg lefizetésével bármikor visszaváltható fiscalis-zálogok kitűnő eszköz lettek a nemesség kézbentartására. A zálogbirtok visszavételével ugyanis máról-holnapra ki lehetett rántani a talajt az engedetlenkedni próbálók alól. Mivel így éppen Erdély legnagyobb uradalmi kötött birtokokká lettek, a fejedelemmel vagyonban versenyezhető nemesség nem alakulhatott ki. A szaporodó nemesség tehát csak eredeti birtokállományán osztozhatott, melyet pedig különböző háramlási címeken a fiscus is állandóan csökkentett. A koronára szállott jószágokat ugyan a fejedelem köteles lett volna újból eladományozni. De hogy mennyire elaprózva engedte ki a kezéből, belőlük egyelőre mennyit csatolt a kincstári uradalmakhoz, s adományozás helyett mennyit inscribált, abba senkinek sem volt módja beleszólani. Különösen az öreg Rákóczi kemény birtokpolitikája érvényesítette minden esetben a fiscus jogait a nemesség rovására. Például Makrai Péter két leányát vizsentygyörgyi „puszta részecskéjükben” csak úgy fiúsítja, ha előbb azért a fiscust kártalanítják. Torma Györgytől 1646-ban Dánpatakát mint fiscalis zálogbirtokot elvétezi, s csak a következő évben adhatja vissza. Amikor az érte kívánt újabb ezer forintot megkapta. 1651. március 4-én II. Rákóczi György Felőrt és Ponti-

nászát újból zálogba adja a Nápolyiaknak, de július 28-án már felszólítja őket, hogy e birtokokat a következő zálogosnak, Majtényi András török deáknak szépszerével engedjék át, mert különben a szamosújvári katonákkal üzeti ki őket belőlük. A század elejétől a fejedelmek általában csak kisebb részbirtokokkal, egy-kétteljes adománnyal csillapították a nemesség földigényét. Ezért területileg még a jelentősebb új birtokok sem egységesek és zártak. Csak a legnagyobbak megnyerésére alkalmazott politikai ütőkártya volt egész falvak, vagy a gyaluihoz hasonló, katonailag nem jelentős fiscalis uradalmak inscribálása.

A fejedelemség tehát a XVII. század első felében nemcsak hogy nem segítette, hanem egyenesen megakadályozta komoly uradalmak kialakulását. Azok a friss képződmények, melyek az új vezetőréteg kezén kialakultak, mind a Bethlen Gábor előtti korra nyúlnak vissza. Tipikusan XVI. századi az az emelkedő pálya, amelyet a sajkókeresztúri (esetleg berekeresztúri) kispap, Keresztúri Kristóf deák befutott. Katona ő is, mint korának minden nagy birtokszerzője. Csillaga akkor kezdett emelkedni, amikor Báthori István, akinek életét a hadadi csatában megmentette, fejedelem lett. Mint kövári főkapitány és a Báthoriak bizalmas embere Szentbenedek és Alparét központtal tekintélyes uradalmat épített ki részint a szamosújvári, részint pedig a csicsói várhoz tartozó falvakból és a környék koronára szállott birtokai-ból. Amikor 1598-ban meghalt, Szentbenedeken várat, Alparéten, Oláhvásárhelyen, Szóvároson, Pusztáújfalun, Zápócon, Kálnán, Réven, Lonkafalván, Tőkepeatakán, Gosztillán, Dellón, Budapatakán, Somkúton és Szásznyíresen összesen 420 colonust hagyott egyetlen leányára, Katára, akit Kornis Boldizsár vett feleségül. Bár Kornis Boldizsár összeesküvésekor (1610) a birtok kicsit megcsonkult, a Keresztúri-vagyon lett a Kornisok megyénkbeli hatalmának alapja.

A második újkori vezetőcsalád, a XVI. század közepén Nürnbergből bevándorolt Hallerek itteni birtokainak kialakulásáról a bethleni és szeszármai uradalommal kapcsolatban már szólottunk. Az előbbieknél azonban tovább tartott és állandóbb volt birtoklásuk a kapjoni jószágban [Kapjon, Alsó-, Felsőkosály, Lapuhán (Guga), Kisdoboka, Csicsóhagymás, Ilosva, Kudu], melyet 1569-ben János Zsigmond szakított ki a csicsói uradalomból Bocskai György számára és Bocskai István végrendeletében sógorának, Haller Gábornak a két fiára hagyott.

A harmadik nagybirtok a Csákyaké, szintén a XVI. század végén került újkori tulajdonosaihoz, valójában azonban középkori képződmény és a pelsőci Bebek—Balassa—Somi rokonság megyénkbeli falvaiból állott. Mezőszegi része Buzából, Centéből és Feketelakból tevődött

össze, északi része pedig Gorbó központtal a Szamos és az Almáspatak által határolt hegyvidéken 32 falut foglalt magába. Ezekhez az uradalmakhoz járult a XVII. század közepétől Erdélyi István özvegye és Csáky István házassága révén Somkerék környékén tizenkét falu.

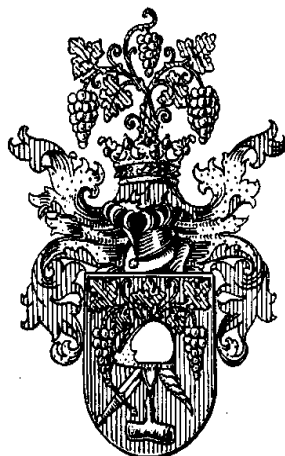
A dunántúli Mindszenti család is a XVI. században vetette meg itteni vagyona alapját, nagyobb birtokot azonban csak a századforduló zavaaraiban sikerült neki a Becse-Gergely-nembeliek rovására összekovácsolni. Mindszenti Benedek 1607-ben nyert új adományt Vice, Bátor, Csaba, Csabaújfalun, Péterháza egész-, Bethlen, Árpástó, Omlásalja, Egres, Oroszfalu, Málom, Bőd, Magyarborzás, Kétely, Szászens

A somkeréki Erdélyi-család címere

A bethleni gróf Bethlen-család címere

Az apanagyfalusi Apafi-család címere

és Szépkényerüszentmárton részbirtokra. Ugyanekkor Kendi Istvántól perrel nyerte meg Kecset, Tótfalu, Igrici, Oláhfodorháza, Sajgó, Oroszmező. Alsókörtvélyes rész-, és Bujdos, Felsőgyékényes, Péntek, Girolt, Retteg, Rév (Vád) egész birtokot. Az uradalom gerincét alkotó értékes magyar községek megyénk társadalmában a homo novus Mindszentieknek kellő súlyt adtak. Kettő közülök főispánságot is viselt; Benedeknek már Bánffy-leány a felesége, Gábor leányát, Krisztinát pedig a két legelőkelőbb és legvagyonosabb birtokos, Erdélyi István, majd Csáky István vette nőül. Ez a komoly birtokképződménynek induló uradalom azonban nem lehetett magja hatalmas újkori vagyonnak, mert urai a fejedelmi birtok felbomlása idejére kihaltak. Így a Mindszenti-vagyon is éppen a nagy szerzési lehetőségek küszöbén feldarabolódott a leányágak, főleg a Jábróczkiak és Kapiak között.

Bár az újkori középnemesség legtehetősebb rétegéhez tartozó Torma-család 1566-ban tűnt fel Csicsókeresztúron, nem lehetetlen, hogy korábban is megyénkben élt s egyre emelkedő pályája a girolti nemességből indult el. Vagyona törzsét a csicsói vár tartozékaiból a XVI. században örökadományként, később pedig inscriptióban nyert falvak alkották. Ezekhez járultak később a monostorszegi Kúnokkal való házasság folytán megszerzett birtokok. Bár az utolsó Erdélyi hatalmas birtokai (a somkeréki, geryeszegi, sármási, záhi uradalom) egyik örökösévé Torma Kristófot és Györgyöt tette meg, ettől a Korlátovichok elűtötték őket. Birtokukat Csicsókeresztúron kívül girolti, mikházi, oláhfodorházi, borlászai, felsőegresi, dánpataki, emberfői, magyarbogátai és monostorszegi jószágai alkották.

Az 1607-ben Felőrön megtelepedett Nápolyi-család kezén szereplő Ispánmező, Pontinásza, Magyarbogáta és Monostorszeg tulajdonképpen monostorszegi Kún vagyon volt, mely Nápolyi Györgyné Kún Katalin jussán került e család kezére. Mivel a Nápolyiaknak a XVIII. század első éveiben magvuk szakadt, vagyonukat Nápolyi Mária, Torma Kristófné jussán a Tormák, Nápolyi Éva bölcsei Buday Zsigmondné jussán pedig a Budayak örökölték.

A példaképpen kiragadott jelentősebb birtokok ismertetését a Cserényiek (Alsó-, Felsőbalázsfalva, Sajószentandrás, Kajla, Sárvár, Kudu, Péntek, Szilkerék, Középfalu, Rogoz) és az 1655-ben kihalt Cseffeyek uradalmának (Noszoly, Mikeháza, Tötör, Szilágytő) felemlítésével zárhatjuk be.

3.

A birtokosság soraiban és vagyoni viszonyaikban megfigyelt fenti változások hatása azonban megyénk vezetésében jóval kisebb mértékben mutatkozott meg, mint azt a mondottak alapján várhatnók. A nemesi társadalom régi elemei ugyanis akkor is megtartották kezükben a vezetést, amikor a fejedelemség legfőbb, központi őrhelyein a partiuiak kerültek túlsúlyra. S ez a megyei szervezetből teljesen érthető is. A megye ugyanis az ottlakó nemesség közössége, így vezetői a XVI. századtól kezdődőleg elsősorban azok lehettek, akiket származásuknál fogva vidékük valóban annak ismert el. A századfordulón az erdélyi rendek kérték a fejedelemtől, hogy közülük valókat és ne jövevényeket nevezzen ki a hivatalokba. Már nincs messze az idő, amikor a választási feltételek közé bekerül az a kívánság is, hogy főispánság csak annak legyen adható, akinek legalább ezer forint érő ősi vagy inscribált

jószága van az illető megyében. Minthogy a vajdától való függés helyébe most már a fejedelemmel való személyes kapcsolat lépett, a legelőkelőbb családok tagjai sem idegenkedtek többé a főispánság vállalásától. Névsorukban már csak elvétve találjuk meg a középkori főispánokat adó rétegből a magyarköblösi Teke, esküllői Ördög, Tötöri familia egy-egy tagját. Belső-Szolnokban az Apafiak, Kendiek, Erdélyiek, Bocskai István, Cserényiek, Hallerek, Tormák, Béliak, Bethlenek, Wassok, Dobokában a Cserényiek. Apafiak, Erdélyiek, harinai Farkasok, Kendiek, Petkies, Bethlenek, Kemények váltogatták egymást, a XVII. század közepétől pedig szinte szakadatlan sorban a Bánffyok következtek. Nevük mutatja, hogy a főispánok elsősorban az előkelő régi tősgyökeres családokból kerültek ki. A jövevények közül csak néhány emelkedett főispáni székbe, főként a századforduló zűrzavaros éveiben, amikor az exponált régi vezetők háttérbe szorultak. Belső-Szolnokban közülök került ki monostorszei Kún Gáspár és István, Némethy Gergely, Cseffey László, Kékedi Zsigmond, Dobokában Mindszenti Benedek és Gábor, Hatvani Zsigmond, Kamuti Balázs, Gyulaffy Sámuel. Az alispánok és szolgabírák a XVI. században a kisebb nemességnek ugyanabból a részeiből választódtak ki, mint a középkorban: a némai, mihályi, girolti, rettegi nemes familiákból. Básta és Mihály vajda irtóhadjáratai azonban itt is törést okoztak. A nagy vihar a kisebb birtokos családok legtöbbszörét megsemmisítette. 1606-tól kezdve a tisztségviselők között egyre ritkábban találjuk meg a régi nevek viselőit. Lehetséges, hogy a belsőszolnoki kisnemesség részben Désen talált menedéket, s később is ott ragadt, mert az alispánok, főszolgabírák, szolgabírák, nótáriusok majdnem mind innen kerültek ki. Az új katonakisnemesség szaporodásával 1613-tól kezdve románokat is találunk a hegyvidéki járások szolgabírái között.

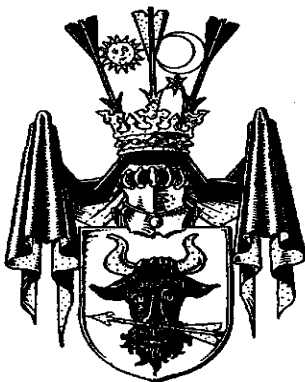
Fenti megállapításunk azonban Kővárvidékére nem vonatkozik. Ott ugyanis nem alakulhatott ki vezetésre alkalmas tekintélyes helyi nemesség, s a XVII. század elejétől a vidéket a fejedelmek várnagyaikkal magánbirtokukként igazgatták. Kővár fontossága hozta magával, hogy a főkapitányság bizalmi állásának betöltése tisztára katonai szempontok és a fejedelem érdekei szerint történt. Így váltogatták ott egymást a fejedelmek legkülönbözőbb vidékekről és társadalmi rétegből származó emberei. A kisnemes Szilágyi János mellett Szunyogh Gáspár és a fejedelemségre törő Zólyomi Dávid is viselte e tisztséget. A hódoltság közeledésétől kezdve a török harcmódorát jól ismerő bihari katonák, mint borosjenői Tisza István, váradi Balog László fogták össze kemény kézzel e vidék erejét a védelemre.

Észrevétlenül ható természetes erők alakították át olyanra megyénk társadalmát, ahogyan a XVII. század közepén a forrásokban előttünk áll. Mivel azonban csak az egykori Belső-Szolnok megyéből rendelkezünk összehasonlításra alkalmas forrásanyaggal, az új társadalmi fejlődés eredményeiről keresztmetszetet is csupán a mai megye egyik felében vázolhatunk fel. Az újkor küszöbére érkezett megyei társadalom összetétele felől a nemesség 1600. évi lustrája ad villanásszerű képet éppen a megsemmisülése előtti utolsó pillanatban. Belső-Szolnokban ekkor 58 birtokos- és 29 egy telkes nemescsaládot számláltak össze. Ezt az utóbbi réteget erősítette a szintén 29 családot kitevő dési nemesség. Dobokában ugyanekkor 138 birtokosnak vehető lovasnemesről és 61 birtoktalannak tartható gyalogos nemesről emlékezik meg forrásunk. Tehát ekkor még mindkét megyében a középkori fejlődésnek megfelelő rétegződés található. Belső-Szolnok megyében érthető módon kevesebb volt a birtokos-nemes, mint Dobokában, hiszen a nagyobbik felét kitevő hegyvidéken kezdettől fogva hatalmas uradalmak voltak, melyeken csupán néhány család osztozott. A dobokamegyei birtokos-nemességet viszont éppen a Szamos-balpart korai falvainak megszorodott néhányjobbágys kisbirtokos családai tették ilyen népessé. A nagyobb birtokosokat jegyzékünkben elől, elkülönítve találjuk és számuk Doboka megyében szintén 45—50 körül mozgott. A birtokos nemesség melletti tekintélyes kisenemesség, mindenütt megtalálható tartozéka a középkori magyar megyék társadalmának, jeléül annak, hogy eredete az általános hazai fejlődésben gyökerezik. Csupán a két réteg aránya változik a megyék betelepüléséből folyó sajátságoknak megfelelően. Ugocsa megyében a királyi ispánság teljes tömegében nemessé lett rétegeinek (várjobbágy, serviens) falvai már a középkor végére annyira megteltek a szaporodó, rokon nemescsaládokkal, hogy a jobbágyság majdnem teljesen kiszorult belőlük. Doboka megyében a fejlődés nem juthatott el ideig, mert az ispánság népei közül jelentős tömegek — a jelenleg Kolozs megyéhez tartozó Csepegőmacskást, Bádokot és Kidét kivéve — nem emelkedtek a nemességbe. Itt tehát a kisbirtokos nemesség elszaporodása a birtokok fokozatos felaprózódásával függött össze. Azonban éppen a gyalogos nemesek nagy száma mutatja, hogy a fejlődés megyénkben is az ugocsa-i helyzet felé haladt. Az 1600-ban még 4—5 jobbággal rendelkezők utódai ugyanis néhány nemzedék múlva már a birtoktalan egytelkesek közé szegényedtek volna le, ha a századforduló nagy pusztításai az eddigi természetes fejlődést derékban nem törik. A dobokai nemesség abban is különbözött a belsőszolnokitól, hogy sokkal több volt benne a régi elem. Ennek oka megint az ismertetett birtokviszonyokban

keresendő. A belsőszolnoki uradalmak birtokos családjai sokkal gyorsabban pusztultak, cserélődtek, mint a dobokai középbirtokok politikai viharainak kevésbé kitétt tulajdonosai. Ez az alapvető különbség végig megmaradt a mai megye két fele között. Ha a két részt összevetjük, Dobokára a jó középbirtok és az állandóság, Belső-Szolnokra a nagybirtok és a mozgalmasság lesz a jellemző. Míg 1600-ban Belső-Szolnok főbb birtokosai között szinte csak az Erdélyiek és az Apafiak képviselték a régi elemet, Dobokában a középkori családok még nagy több-

A szarvaskendi Kendi-család címere

A cegei és szentgyégyi gróf Wass-család címere

A csicsókeresztúri Torma-család címere

ségben voltak. Lényeges különbség végül az is, hogy a dobokai nemesség, régi eredetének megfelelően, teljes egészében magyar, Belső-Szolnok egytelkesei között azonban már hét, főként a hegyvidéki uradalmak újabb telepítéseiben érdemeket szerzett családdal, képviselve van a románság is.

Forrásaink, sajnos, nem engednek betekintést a nemesség birtokszerinti tagozódásába, s így a Bethlen Gábor előtti kor erőviszonyairól vázlatot sem adhatunk. A fejedelmi birtokpolitika következtében kialakult új helyzetről is csak Belső-Szolnokból vannak adataink. A fejedelmi kor társadalmi mérlegét tehát csak itt készíthetjük el. Az így nyert kép azonban vonatkoztatható a megye dobokai felére is. Azzal a módosítással, hogy ott a fejedelmi birtok kisebb tényező lévén, az eltolódások sem olyan erősek, mint Belső-Szolnokban.

Azt a módosítást, amelyet a fejedelemség félszázad alatt a megye erőviszonyai között végzett, valóban jelentősnek kell minősíteni. Külö-

nősen nagy az eltolódás a nemesség legvagyonosabb rétegeiben. A fejedelmi birtok nyomasztó fölényéből következik, hogy a magán-nagybirtokok erősen háttérbe szorult. Láttuk, hogy 1599-ben Keresztúri Kristófnak, a kisenemesből lett főembernek, egymagában 420 jobbágya volt; pedig az ő vagyona nem versenyezhetett a régi nagyokéval. 1658-ban már csak a fejedelem rendelkezett 675 colonussal, de ebből is 172 zálogban volt másoknál. Rajta kívül nagybirtokos még négy akadt az egész megyében: Csáky István 138, Kornis Ferenc 123, Haller István 97 és Apafi István 75 jobbággal. A nagybirtokosok a 76 főnyi birtokosság 6.5%-át tették ki, és a megye 2044 colonusa közül 53%-ot mondhattak magukénak. Valójában azonban a jobbágságnak csak 20%-a volt a nagybirtokos nemesség kezén, mert az 53%-ból 33% a kincstári birtokokon élt. A nagybirtok háttérbeszorulásával egyidejűleg a középbirtok erősödése állapítható meg. A 11—50 jobbágynos rétegben 37 nemest találunk, de közülök 17 nemes csak tíz és egynéhány ember felett rendelkezett. A középbirtokosság gerincének az a nyolc, az egész jobbágság 14%-át kezében tartó nemes (özv. Cserényi Jánosné, Keresztési Ferenc, Torma István, özv. Rácz Ádámné, özv. Makrai Péterné, Ajtoni István, Nápolyi István, Kemény János) tekinthető, akiknek 31—50 colonusok volt. Középbirtokos volt a nemesség 39%-a és kezében tartotta a jobbágyság 42.1%-át. Legtöbben természetesen a kisbirtokosok voltak, de itt sem az egyjobbágyságok, hanem a 2—5 emberesek alkották a zömöt. Az egész nemesség 51.4%-a tartozott ebbe az 1—10 jobbágynos rétegbe; ebből pedig az említett zömhöz 34.3%. A kisbirtokosok a megye jobbágyainak 7.2%-a felett rendelkeztek.

A fejedelmi nagybirtok nyomása tehát erősen lecsökkentette a birtokos nemesség rétegei között mutatkozó korábbi különbségeket, s a családi vagyonok széttördelésével elindította az erős középbirtokosság kialakulását. Minthogy ez az átrendeződés éppen a régiektől és tehetősektől kívánt áldozatot, megváltoztatta a családok helyzetét a megye ranglétráján. A nagybirtokosok között 1658-ban egyedül Apafi István képviselte a középkori családokat, de Apafi Boldizsár megyénkbeli jószágá már 14 jobbágyra zsugorodott össze. A középbirtokosságban is csak egy Makrait és Cserényit találunk a régiekből. Különben ez a réteg tekintélyes részében a fejedelmek alkotása és vagyonának alapja az inscribált fiscalis-birtok. A Mikesek, Keresztésiek, brenhidai Huszárok, Nápolyiak, Tormák birtokai jórészt ilyen zálogos jószágok. Minthogy azonban éppen az előkelőbb családoknak már majdnem minden megyében volt birtokuk, megállapításunk természetesen az illető familiának csak megyénkbeli helyzetváltozására áll. Lehetséges ugyanis, hogy az,

akinek megyénkbeli vagyona néhány jobbágyra lefogyott, ugyanakkor más megyében a colonusok százaival rendelkezett. De éppen ezért kell azt az átalakulást, hogy e megyében a legelőkelőbb régi családok, a Bethlenek, Bánffyok, Toldalaghiak szorultak le a középbirtokosság alóbb rétegéig, a fejedelmi birtok hatásának tulajdonítanunk.

Még döntőbbek azonban azok a változások, melyek a birtokosság alatti nemességben és a két réteg egymáshoz való arányában történtek. 1600-ban az egytelkesek száma Belső-Szolnokban, még a désieks hozzászámítása esetén sem haladta meg a birtokosnemesek számát; Dobokában pedig az egyházi nemesek a nemességnek csak 30%-át tették ki. 1676-ra — korábbi részletes összeírás, sajnos, nem maradt ránk — Belső-Szolnokban e két réteg 50—50%-os aránya 92.8 és 7.2%-ra változott a birtoktalanok javára. Ekkor ugyanis 34 jószágos és 445 jószágatlan nemes számoltak össze a megyében. Az 1600. és 1677. évi állapot összevetéséből világos, hogy itt a XVI. századtól merőben különböző társadalmi fejlődéssel állunk szemben. Mind Belső-Szolnok, mind Doboka megye régi kismessége ugyanis — mint láttuk — a természetes szaporodást követő elszegényedés folytán keletkezett. Az egytelkesek ilyen arányú elszaporodása két nemzedék alatt, — s éppen az általános pusztulás századában — azért sem képzelhető el, mert a nevek bizonyossága szerint az 1676. évi kismemes családoknak jóformán semmi kapcsolatuk nem volt az 1600-ban összeírtakkal. Az egytelkes réteg megnövekedése és teljes kicserélődése a fejedelemség társadalompolitikájával áll összefüggésben, melynek legfőbb eszköze szintén a fejedelmi nagybirtok volt. Ez utóbbira bizonyosság az, hogy az egytelkesek rendkívüli módon csupán a belsőszolnoki fejedelmi birtok árnyékában szaporodtak el, Dobokában azonban nem lévén akkora kincstári jószág, a fejlődés egyenletesebb maradt.

A fejedelmi nagybirtok helyzetét és életét legjobban talán úgy értjük meg, ha a XIII. század előtti királyi ispánságokra gondolunk. E birtokok feladata egy-egy vár és őrsége fenntartása, közvetve tehát rajtuk nyugodott a fejedelem hatalma. Minthogy azonban, az egykori ispánságokhoz hasonlóan, ezek is katonai és gazdasági feladatokat láttak el, a vártartomány népének nagyobb része paraszti munkát végzett, az ügyesebb, vállalkozóbb kisebb rész pedig a katonai szolgálat terhét és veszélyeit viselte. Ennek fejében mentesült az egyéb földesúri szolgálattól. A várban katonáskodók a tartomány közeli falvaiban kaptak földet, s amikor a váltakozva teljesített örökösétől mentesek voltak, éppen úgy szántottak-vetettek, mint a falu többi népe. Az egytelkesekkel azonos életforma, a nemességre jellemző katonai szolgálat hozta

magával, hogy ezek a katonáskodó elemek: puskások, darabontok, már mint szabadosok, külön kiváltságoknak örvendtek s idővel tömegesen bejutottak a nemességbe. A szemlélet nyilván már nemeseknek érezte őket, mielőtt az armalis elnyerésével — mely vagyoni helyzetükben változást úgyszem jelentett — felemelkedésük jogilag formálisan befejeződött volna. Mintha csak a középkori magyar társadalomfejlődés jólismert XIII. századi mozzanata, az ispánságok katonáskodó elemei és a szabad magyarok szegényebb rétegeinek összeolvadásából a népes köznemesség kialakulása, ismétlődnék meg Erdélyben a XVII. század folyamán. A katonáskodás mellett itt is a fejedelmi szolgálat az emelkedés kritériuma, Nagyobb urak vára mellett szintén voltak katonáskodó szabadosok. Például Nagymáson a Csákyak kiváltságlevelet is adtak nekik, de ezek nem jutottak be tömegével az egytelkes nemességbe, hanem egyenként a többi armalisszerző útját kellett megjárniok. Kétségtelen, hogy sem a Szamosújvár környéki újabbkeletű magyar, sem pedig a kövárvidéki tömeges román kisenemesség nem alakulhatott volna ki, ha ezek az uradalmak a XVII. századi társadalmi átalakulás kritikus évtizedeiben történetesen nem éppen a fejedelmek kezében lettek volna. Aminthogy azokon a kövárvidéki helyeken, ahol a szabadosból armalistává való átalakulás a fejedelemség bukásáig nem zárult le, a puskások nemesedése az új magánföldesurak, elsősorban a Telekiek magatartásán, valóban megfeneklett.

A későbbi tömeges nemesítést élvező darabontréteg megszervezése Báthori Zsigmond nevéhez fűződik. A szamosújvári gyalogpuskások 1590. évi kiváltságlevele azonban nem valami véletlen kegynek köszönheti létrejöttét, hanem a fejedelmi várak körül katonáskodók helyzetének rendezésére hozott intézkedések sorába illeszkedik bele. A szamosújvári darabontokat akkor kivették a várkapitány és a megye joghatósága alól és közvetlenül a fejedelem és saját századosaik alá rendelték őket. Minden peres ügyük a századosok előtt folyt le, de onnan fellebezhettek először a szamosújvári kapitányhoz, azután pedig a fejedelemhez. Mivel a fiúörökös nélkül elhalt szabados vagyona leányára s annak férjére szállott, természetesen a szolgálattal együtt, állandóan biztosítva volt új családok bekapcsolódása a kiváltságolt rétegbe. 1590-ben Szamosújvár tartományában a fejedelem összesen 92 gyalogpuskást mentesített a paraszti szolgálat alól. Mégpediglen Rettegen 15, Bálványosváralján 12, Ördöngösfüzesen 11, Magyarlápóson 10, Ormányban 10, Szamosújvárnémetiben 9, Kérőn 8, Szászníyresen 5, Domokoson 4, Szépkényerűszentmártonban 3, Mikolán 2, Kudun, Iklódszentiványon és Pénteken egyet-egyét. Mikor 1612-ben Báthori Gábor az előbbi

kiváltságlevelet megerősítette, a felsorolt falukban — és még Girolton, Kenteikén, Széken — összesen 108 darabont élt. Ugyanakkor Szamosújváron 25 családot nemesített meg, nekik adván egész Gerla községet. Minthogy a szabadosság és armalis nemesség elnyerésekor tisztára társadalmi erők érvényesültek, a tömeges nemesítés előnyeiben az uradalmak túlnyomóan román népe, a magyarság pusztulásának megfelelően, egyre nagyobb mértékben részesült. A fejedelemnek magától érthetően mindegy volt, hogy darabontja magyar vagy román. Kiválasztási

Az alsóbalászfalvi Cserényi-család címere

A losonci báró és gróf Bánffy-család címere

elvül ilyen katonai szolgálatnál csak az alkalmasság jöhetett tekintetbe. S ha a XVII. század közepi nagy vérvesztésükig a darabontok többsége a magyarok közül került is ki, annak oka bizonyára az volt, hogy a katonáskodásra ők voltak a rátermettebbek és ők több kedvet éreztek ehhez a keményebb szabályokhoz igazodó életformához, mint a románok. Ezért találunk 1676-ban 297 magyar és 148 román a kisnemesek között. II. Rákóczi György lengyelországi szerencsétlen hadjárata utáni belső zavarok idején mindegyik fejedelemjelölt igyekezett katonai erejét nemesítésekkel növelni. Ezek a nemesítések azonban most már főként a fejedelmi uradalmak románjait emelték ki. 1658—62 között nemesítették meg a disznópataki, magyar- és oláhláposi, tordavilmai, peterityei, sósmezei, boérfalvi, rohi, szásznyiresi, négerfalvi, nagyilondai, meg más román falvakból való zöldpuskásokat. Sőt 200 kővári puszkás nemesítésébe az országgyűlés is beleegyezett. Mivel azonban ezek a nemesítések a fejedelem és a fiscus további szolgálatának

feltételével történtek, e kötelezettség alól az adományosok úgy bújtak ki, hogy Kővárvidékéről máshova, főként Belső-Szolnokba és Dobokába költöztek át és ott megkísérelték valódi nemesekként élni. A fejedelemség átalakulásának zavarai között ez többnyire sikerrel járt, és így e megye román nemességének jórésze kővárvidéki eredetűnek vehető. Kővárvidék szabadossága azonban az armalistákon kívül még puskásokból és ú. n. szabadosokból is állott. A megye román kisenemessége ebből a valójában egyaránt paraszti életformát élő, tisztázatlan helyzetű, népes félnemes tömegeből is állandóan nyert utánpótlást. A fejedelemség társadalmi politikájának mérlege tehát az egyes rétegek közötti vagyoni különbségek enyhülését mutatja. A birtoktalan katonanemesség és a szabados rétegek szinte középkorba illően sokszínű csoportja az egész fejlődésnek, mely nagy tömegek előtt nyitotta szélesre a társadalmi emelkedés kapuját, — ha szabad ezt a mai értelmében anakronisztikusan hangzó kifejezést használni — erősen demokratikus jelleget ad.

4.

A megye irányító tényezőiről most már az egész népesség sorsára fordítva tekintetünket, a XVI. századot ebből a szempontból is teljes egészében középkorhoz tartozónak kell ítélnünk. Az Erdély uralmáért folyó XVI. századi harcok pusztításai nem változtattak a fejlődés általános menetén, bár következményük helyenként a nemzetiségi viszonyok eltolódása lett. Zápolya János és Habsburg Ferdinánd küzdelmei éppen megyénk egyes részeit tették tartósan hadszínterré, Fráter György halála után pedig Castaldonak Szamosújvárra támaszkodó csapatai szípolyozták ki a vidék anyagi erőforrásait. Az 1553-ik évi kolozsvári országgyűlés is a beszállásolt német zsoldosokat okolta egész vidékek elnéptelenedéséért. A császári vezérek érthetően mindig ezt a területet választották erdélyi hadműveleteik alapjául, mert a Magyarországból jövő utánpótlást innen biztosíthatták maguknak legjobban. 1556-ban, Szamosújvár hosszú ostroma alatt, Izabella visszatérésekor a moldvai segélyhadak égették fel a környéket. Mindezeknek a pusztításoknak szomorú eredményei a század utolsó negyedében már jelentkeztek. 1570-ben ugyanis olyan dobokamegyei falvakról hallunk, melyekben a háborús viszontagságok között kiveszett keresztyén (magyar) lakosság helyén románok és egyéb más népek élnek.

A nemzetiségek középkori erőviszonyát bontogató fentihez hasonló esetek azonban még nem ingathatták meg megyénkben a magyarság korábbi megtelepüléséből eredő fölényét. A megye két főnépe: a magyar

és román továbbra is megmaradt földrajzilag elkülönült eredeti település-területén. A XV. század folyamán ugyan szokássá lett a községek nagy határának román telepésekkel hasznosabbá tétele, amint azt különösen a Mezőségen található Magyar- és Oláh- előnevű ikerfalvak feltűnése mutatja. Ezek a magános kicsi települések azonban a magyar tömbre nem jelenthettek veszélyt. Az is megtörtént, hogy a valami okból elpusztult magyar falut kéznél lévő románokkal telepítették újra. Báré például 1411-ben lakosságát elvesztett pusztafalu, 1467-ben pedig már, mint Oláhbáré tűnik fel, nevében utalva újabb lakói nemzetiségére. Egyes magyar jobbágyok pusztá telkeire szintén kerültek románok, de ezek a nagy magyar tengerben hamarosan elmagyarosodtak. A XV—XVI. századi fejlődés tehát megkezdte a zárt magyar és román települési terület összekeverésének és a megyénkre annyira jellemző vegyes nemzetiségű faluközösségek kialakulásának előkészítését. Ebben az időben azonban, ha a szórványkérdésről egyáltalában beszélhetünk, az valóban csak a magyarok között élő románságra vonatkozhatik.

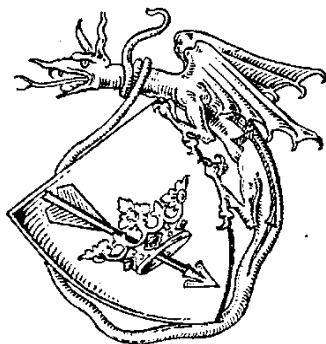
A pusztítások mellett más társadalmi erők is bontogatni kezdték a magyar települések zártságát. Ezek között elsősorban a falusi népességnek a középkor vége óta megfigyelhető városba áramlására gondolunk. Az oppidumok lakóját ugyanis csak a közösségre együttesen kivetett földbérből (census) reá eső rész terhelte, személyszerinti szolgálat azonban állandóan nem emlékeztette függő viszonyára. Amíg ellenben az ország törzsében az átköltözések révén a jobbágytelkek 20—50%-ának pusztásodása csupán gazdasági és társadalmi következményekkel járt, addig megyénkben ezáltal lehetőség nyílt a hegyi románság törekvőbb elemeinek az addig zárt magyar és szász községekbe való településre. Egészen természetes ugyanis, hogy a földesúr az elköltözött magyar jobbágy parlagon heverő földje megművelésére onnan hozott embert, ahonnan legkönnyebben kaphatott: saját hegyvidéki birtokáról. Nem véletlen az sem, hogy megyénkben a városbaáramlás csak a magyarokra és szászokra korlátozódó jelenség. Akkor még ugyanis csak ez a két nép ért el a társadalmi fejlődésnek arra a fokára, ahol az emelkedni vágyó, igényesebb elemek szabadulni igyekeznek a paraszti életforma kötöttségeitől. A románság azonban még csak sok idő múlva jutott át a közbeeső fejlődési fokokon, s nagy tömegeiben egyelőre még csak az állandó megtelepüléssel járó falusi élettel barátkoztatott. Ennek a népmozgalomnak azonban a magyarság számára volt pozitív oldala is. A faluból való beköltözés ugyanis rohamosan erősítette a városok magyarságát és nagyban elősegítette az utánpótlásától elvágott vékony szász réteg magyarosodását. A sóbányászattal kapcsolatban a

középkor századaiban Désre, Désaknára és Székre települt szászságnak már a XV. század végére történt nyomtalan eltűnése nagymértékben magyarázható ezzel a bevándorlással. A magyarság a dési egykori szászságnak minden emlékét úgy elmosta, hogy a mai kutató szászokkal kapcsolatba hozható helynevet a város egész határában csak egyet mutathat ki.

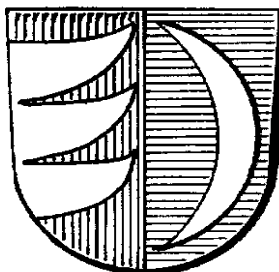
A városba-áramlással párhuzamosan fogyasztotta a falusi magyarságot a sóaknákra, bányákra, fejedelmi katonaság közé való szökés. Az aknákon ugyanis a fejedelmi kincstár érdekei védték a jobbágyokat, és a termelés zavartalanságának biztosítása érdekében a szökevények időnként törvényesen is mentesültek régi uruk visszakérésétől. Innen pedig a jobbágy útja többnyire a városi polgárságba vezetett. Az országgyűlés 1635-ben intézkedett az olyan szökött jobbágyok felől, akik sóaknákra mentek és „ott megúnván város közé állottak”. A fejedelmi udvari katonaság, várőrségek is bőven szívták fel eleinte csak a magyar jobbágyt, mert — mint fentebb láttuk — a társadalmi emelkedésnek, az armális szerzésnek ez volt az egyik legbiztosabb útja. A magyar jobbágy gazdátlaná váló telkére aztán többnyire román jövevény került. A XVI. század végéig nyúló korszak jelentősége a románság számára azonban mégsem egekben a szörványos térségekben rejlik. Fontossága, miként azt az elkövetkező idők hamarosan megmutatták, abban volt, hogy a XV. század elejétől fokozódó ütemű települési mozgalom az erdélyi medencét körülölelő hegyekben jelentős román tömegeket tárolt, s ezeknek egyes rétegei kezdtek helybenlakók lenni. A magyarokkal és szászokkal való érintkezés módosítólag hatott a hegyvidéki pásztorok életformájára és közülök sokat megbarátkoztatott a földművelés elemeivel.

Láttuk, hogy az újkor hajnalára telepítésre alkalmas területet a magyarság már csak megye hegyvidéki uradalmaiban hagyott lakatlanul. Ennek románokkal való benépesítése a XV. századtól kezdődőleg szakadatlanul folyt, de különösen nagy méreteket öltött a XVI. század derekán. Ekkor ugyanis, bizonyára a török hatalom nyomására, egész Kelet-Közép-Európára kiterjedő hatalmas pásztorvándorlás indult meg. A Balkán felzavart vlah tömegei nemcsak Erdélyt, a Partiumot, Dél- és Felső-Magyarországot özönlötték el nyájaikkal, hanem rázúdultak Bukovinára és Lengyelországra is. Ebben az azonos életformája alapján vlahnak nevezett népegyületben a román elem legfeljebb csak többségben lehetett, de hasonló bőségben volt képviselve benne a szerbség s több más között voltak benne rutének és lengyelek is. Ennek a vlah-mozgalomnak hatalmas arányait és általános voltát mi

sem bizonyítja jobban, mint hogy egyedül Galíciában oklevelesen bizonyítható vlah-telep 1508—50-ig 35, a következő húsz esztendő alatt azonban már újabb 123 keletkezett. Ennek a nagy népmozgalomnak köszönhetik létrejöttüket a Belényes- és Halmágy-környéki új telepeken kívül a kövárvidéki, csicsói és láposi uradalom új falvai is. Megyénkben ezt a települési mozgalmat nagyban elősegítette az, hogy a csicsói uradalom 1468-tól kezdve a moldvai vajdáké volt, sőt 1529-ben Radna vidékét és Besztercét is adományul nyerve, itteni uradalmuk határát

A védi Gávai-család címere

A rosályi és monostorszegi Kún-család címere

országukig terjeszthették. Bár öntudatos telepítési politika a XVI. század emberéről nem tételezhető fel, a vajdák itteni birtoklását a település menetére mégsem tarthatjuk lényegtelennek. A vajdák kárpátokontúli kapcsolatai megkönnyítették, sőt előmozdították a vlah telepések bevándorlását, s így kétségtelenül kedvezően hatottak a népesítő mozgalomra. A csicsóvidéki Drágosfalva (Dragia) megtelepítését például egy 1590. évi vallatás a következőképpen adja elő: 1545 körül a bábai határban Péter moldvai vajda engedélyéből Bab Kosztan falut kezdett építeni, de ezt a bábaiak a csicsói várnagy ítélete alapján széthányták, „hogy itt falut ne üljenek”. Ekkor azonban János, a goroszlói pápa kiment Moldvába Péter fiához, Illés vajdához és e terület megtelepítésére engedélyt szerzett. A moldvai vajda Ivanacsko nevű vajdját küldte el a hely színeré, aki az építendő falu határát kijelölte. Miután pedig ez a vállalkozás sem sikerült, 1552-ben Sándor moldvai vajda Maxin János kackói vajdának adott engedélyt új telepítésre, ami aztán eredménnyel járt.

A levéltári adatokkal alátámasztható helyi hagyományok szerint az irtásokon keletkezett falvacskák (a forrásokban apró faluk) lakói-

nak egy része közvetlenül Moldvából, másrésze pedig Máramaros és Kővár közvetítésével érkezett megyénk területére. Az addig lakatlan erdőségekben kavargó telepeshullámok azonban Belső-Szolnok és Doboka területéről is vitték tovább az új falualapítókat. Például Sándor Péter vajda és István száműzött vajda szatmármegyei településükhöz ezekről az erdélyi részekről vittek maguknak embereket. A csicsói és kővári várnagyok, de magánföldesurak: Keresztúri Kristóf, Jakcs Boldizsár falualapításainak könnyű sikere mutatja, hogy a hegyekben tekintélyes vlah tömegek éltek. Az eredeti „oláh ülés”-eknek (faluknak) a magyar jogfelfogás szerinti tizedmentessége az államot az új telepek szaporodásával a századfordulón már akkora jövedelemtől fosztotta meg, hogy GEIZKOFLER ZAKARIÁS német birodalmi főadószedő, az Erdélyben működő császári hadak főfizetőként szerzett tapasztalatai alapján úgy vélte, hogy az ország pénzügyei rendezésének e kiváltság eltörlése is egyik előfeltétele. Megfigyelése szerint ugyanis román falu ezelőtt kevés volt, de most a hegyek közt számuk nagymértékben megszorodott, mivel a sík vidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült. Bár e népmozgalom arányai akkor bontakoznának ki teljesen az olvasó előtt, ha felsorolhatnók a szomszédos naszói, kővári, szatmári, szilágyi és kolozsi hegyvidéken a XVI. században létrejött településeket is, jelentőségét megyénk betelepülésének történetében az alábbi összehasonlítás is kellően megvilágítja. KÁDÁR JÓZSEF monográfiájának adatai szerint ugyanis a megye 406 települése közül a XIII. század végéig 41. A XIV. században 182, a következőben 66 és a XVII. század első évtizedével bezárólag 117 alakult ki. Az összes települések 28%-a tehát a XVI. Században, annak is főként a második felében keletkezett. Ez pedig valójában azt jelenti, hogy a megye vegyítetlenül román lakosságú hegyvidéki falvainak kb. kétharmad része csak a XVI. században települt. Századok óta gyarapodó magyar községek mellett tehát megnövekedett számuknál fogva csak akkor váltak a románok apró falvacskái a megye népesedésének komoly tényezőjévé.

A románság megyénkbeli súlyára azonban pusztán a települések számából helytálló következtetés nem vonható le. 1553-ban a csicsói uradalomhoz 11 magyar és 29 román, Lápos vidékéhez pedig 2 magyar és 12 román falu tartozott. Az uradalom két felének a jelentősége azonban mindjárt más színben tűnik fel, ha figyelembe vesszük a rajtuk élők számát és azok gazdasági teljesítő-képességét is. Mivel összeírásunk nem a lakosság, hanem porta néven a jobbágyülések (antiquae sessiones) és a szegények számát közli, az egyes falvak népessége szám-

szerűen nem állapítható meg. Arány kifejezésére azonban ezek a számok is felhasználhatók. Azonos elvek szerint készített összeírás esetén ugyanis nyugodtan mondhatjuk, hogy ahol tíz porta-sessiot találtak, az valóban tízszer nagyobb település volt, mint ahol csak egyet jegyeztek fel. Így értékelendők tehát az alábbi számok is. Az uradalom szamosmenti 11 magyar falujában 284 sessiot és 203 szegényt, a hatalmas hegyvidék 29 román településében pedig 189 sessiot és 310 szegényt számláltak. Láposvidék két magyar községében 43 sessiot és 28 szegényt, 12 román falujában pedig 61 sessiot és 103 szegényt találtak. Majdnem háromszor annyi román falu közel félmegyényi határán tehát alig valamivel élt több ember, mint a 11 magyar községben. A számszerűleg nagyjából egyenlő lakosság gazdasági értékében mutatkozó különbségre már a magyar és román falvakban a sessio és a szegények feltűnően más-más aránya is figyelmeztet. Megerősíti ezt a sejtést az uradalom hozamának kimutatása. A csicsói és láposi uradalom 13 magyar falujának népe Szent Márton-napi census címen évente 925 forintot fizetett. A 41 román település Szent György-napkor esedékes censusa azonban csak 143 forint volt. Bár a magyarok által fizetett terménydízsma és robotszolgáltatás bizonyára kiegyenlítette a románokat terhelő jűh-ötvenedet, malac- és méh-dézsma, mégis, ha az összes ilyen jövedelmeket a dízsma váltópénzekkel együtt románoktól származónak is vesszük, javukra ezen a címen sem írhatunk többet 2—300 forintra. Belső-Szolnok megyének több mint egyharmadát kitevő hatalmas terület román lakosságának gazdasági értéke tehát mélyen alul maradt néhány magyar községé alatt. A csicsói uradalom súlypontja tehát még a XVI. század közepén is a számra és területre kicsiny magyar településeken volt.

S ez a megtelepülés körülményeiből, a két nép életformájából természetesen következett. A betelepülő románság a Kárpátmedence fejlődésétől idegen gazdasági életstílust: a nomád hegyipászorét képviselte, szemben a magyarság és a szászság nyugati mintájú földművelő gazdálkodási rendszerével. Ez az ellentét a XVII. század előtti forrásokból nem tűnik ki még olyan élesen, mint a Bástá-féle dulás után. Oka a források hiányosságán kívül a román lakosság kisebb számában és a nagybirtok fegyelmző, átalakító, nevelő törekvéseiben keresendő. A Kárpátokon túlról érkező jövevények itt még a XVI. században is határozott formákhoz igazodó paraszti élet szilárd rendjébe kerültek. Akár a meglevő magyar vagy szász falvak mellé telepedtek, akár a hegyvidéken alkottak új községeket, az uradalmat irányító akaratnak alá kellett magukat vetniök. Nyájaikkal nem bolyonghattak mint egy gaz-

dátlan területen szabadon, hanem vállalniok kellett azt a feladatot, amelyet erejükhöz mérve, a gazdasági üzem érdekében reájuk szabtak. Megesett ugyan, hogy a vándorló pásztorok egy-egy uradalom erdejében előzetes engedély nélkül szállást vertek, de — ha szolgáltatásaik felől utólag nem állapodtak meg a földesúrral, vagy officiálisával — hamarosan továbbbüzték őket. Az uradalmakba bekerült románok a magyarság magasabb életformáinak hatása alól nem vonhatták ki magukat, hiszen egy úr jobbágyaiként gyakran érintkezettek egymással. A hegyi falvak lakói ugyanis az uradalom síkabb részén elterülő majorságokon barátkoztak meg a mezőgazdasági munkával. Például a csicsói uradalom majorságbirtokai 1553-ban Csicsómihályfalván, Felőrön, Csicsókeresztúron, Monostorszegen, Alőrön, Kapjonban és Alsókosályban terültek el. Általában a hegyvidékiek először csak kaszálni jártak le a földesúri szénafüvekre, később három napot arattak, végül azonban vonakodásuk ellenére rászorították őket a szántásra-vetésre. A hegyvidéki románoknak a földművelésre szoktatása elsősorban az ő érdeküket szolgálta. A földesúr jövedelme ugyanis ezáltal nem növekedett, mert eredeti „oláh ülés”-nek számító falu nem fizetett terménytizedet. Jelentősége az uradalom számára az addig könnyen mozduló lakosság helyhezkötésében állott. A magyar nagybirtoknak ez a gazdasági nevelő munkája megyénk hegyvidéki uradalmaiban mindaddig megfigyelhető, amíg a magyarság pusztulása el nem kezdődött.

A hosszabb együttélés hiánya miatt általában nem állapítható meg ez az átalakulás azoknál a szerb telepeseknél, akik a XVI. század közepétől kezdődőleg időnként kisebb-nagyobb rajokban kérezkedtek be Erdélybe, védelmet keresve a török ellen. Az 1553-ik évi júliusi országgyűlés Ferdinánd királytól többek között engedélyt kért a török uralom alól bemenekült nemeseknek és rácoknak a csicsói uradalomban Keresztúron és a Szentmargitta melletti Őrben való letelepítésére. A csicsói uradalom 1553 decemberében készült összeírásából pedig arról értesülünk, hogy Castaldo generális és Báthori András vajda engedélyéből Désorbót rácok bírják. Rác menekülteknek a Mezőségekre való telepítéséről későbbi időkből is vannak azzal a panasszal társuló adataink, hogy adót nem akarnak fizetni, hanem parasztot és nemeszt egyaránt rabolva kóborolnak. Ezért mondotta ki 1583-ban az országgyűlés, hogy az a földesúr, aki „ezután az újonnan bejövő rácokat földére fogadná, ezen az ispán 100 girát vehessen”. A csicsói rácoknak azonban teljesen nyomuk veszett. Keresztúr és Alőr, vagy akár Felőr, későbbi színmagyar népében nyoma sincs szerb nevéeknek. Az orbóiakról feltehető, hogy a vallás azonossága folytán hamar beleolvadtak a ro-

mánságba. A fenti két magyar faluba települtek azonban alighanem rövid tartózkodás után továbbállottak, vagy garázdálkodásaik miatt a régi lakosság elűzte őket, mint az Mezősámsondon is történt. A délszláv eredetű birtokosság azonban gyökeret vert Galgón és Alőrben. Előbbi helyen a Rác család napjainkig, az utóbbin pedig a XVI. század végéig a karánsebesi Martsich, a dalmatának látszó Herceg, más-ként Balsa, a Koszorovich és Drávai familia virágozott.

A megye teljes népességének XVI. századi fejlődéséről, a lakosság számáról bármennyire is óhajtánánk képet adni, a ma ismeretes források erre nem nyújtanak elég biztos alapot. Minthogy a különböző céllal készült és a lakosságot más-más, — ma még jobbra ismeretlen — kulcs szerint feltüntető összeírások lélekszám szerinti értékelése bizonytalan talajra vezetne, helytállóbbnak tartjuk a népesedés alakulását csupán a források megadta aránnyal érzékeltetni. 1550 körüli időből ismerjük Belső-Szolnok és Doboka portáinak a számát. Az összeírók ekkor Szolnokban 982, Dobokában pedig 1943 portát számláltak. Mivel még tisztázásra vár, hogy az erdélyi portaszámítás ebben az időben a magyarországitól már eltérő volt-e, nem állapítható meg, hogy egy portára hány lélek eshetett. Megállapítható azonban, — ami a településről előbb elmondottakból is következik — hogy a mai megye két része közül a területre kisebb, de magyar és szász népességgel nagyobb mértékben rendelkező Doboka megye akkor Belső-Szolnoknál sokkal sűrűbben lakott és tehetősebb volt. Az utóbbinál ugyanis a hegyvidéki uradalmak apró román falvai az arányt mindkét irányban lerontották. A népességnek e század második felében tett fejlődésére vonatkozó adatunk — sajnos — már csak Belső-Szolnokból van. Eszerint ott 1583-ban 1218 porta volt. A porták számának 30 év alatt 236-tal való gyarapodása, — ha ez az összeszámolás is a korábbi kulcs szerint történt — hűen mutatja a XVI. századi nagy vlah-település számszerű következményeit. Egyben támogatja azt a megállapításunkat, hogy a szinte kizárólag magyar településeket sújtó helyi pusztítások ellenére, a megye népese-déstörténete szempontjából, a XVI. század építő korszaknak minősíthető.

Annál nagyobb volt az a mélység, amelybe Belső-Szolnok és Doboka népe Báthori Zsigmond kapkodó politikája következtében a századfordulón egyszeribe belezuhant. A gazdátlanná vált fejedelemségen előbb Mihály vajda zsákmányra éhes románjai, majd Bástá kegyetlenkedő vallon, rác, hajdú csapatai töltötték éveken át bosszújukat. Megfélemlítést szolgáló esztelen vérengzésük indította el a megye magyar és szász népét a hanyatlásnak azon a lejtőjén, melyen az egymást erő

újabb csapások következtében több mint másfél századig nem tudott többé megállni. Ezeknek a zűrzavaros éveknek a forrásanyagát lapozva, lehetetlen érzéketlenül elmenni az emberi szenvedés, egyéni tragédiák mérhetetlen tömege mellett. Nemcsak az emlékirók elbeszéléséből, hanem a száraz jogi tényeket magukban foglaló oklevelek bevezetéseiből is utat tör felénk a borzalmas élmények hangja.

Megyénkre és Erdély egész északi részére a goroszlói csata (1601. augusztus 3.) után szakadt rá a pusztítás réme, amikor Mihály vajda a nemességgel szemben érzett bosszúból katonáinak szabad prédául engedte az országot. Miután Gyulaffy László Szamosújvárt átadta Bástának, a Szamos völgye is megnyílt a rablóhad előtt. SOMOGYI AMBRUS, Belső-Szolnok megye jegyzője és több más emlékiró mint szemtanú jegyezte fel azokat a szenvedéseket, amelyeken e vidék népe keresztülment. A társadalom kivetettjeiből, prédára éhes kalandorokból toborzott császári zsoldosokat és a töröktől földönfutóvá tett rác, bolgár, román, magyar szegénylegényekből összeverődött, egész életüket harcban töltő, kardjukból élő hajdúkat szabadították rá a teljesen védtelen lakosságra. A megvadult és állati ösztöneiket minden korlátozás nélkül kiélő katonák nemcsak a nemesi udvarházakat és zsellérlakásokat fosztották ki és gyűjtötták fel egyaránt, hanem utánamentek az erdőbe és hegyek közé menekültek, s nemre, korra való tekintet nélkül kardélre hányták, akit elkaphattak. Bár Básta szemforgatva panaszkodott, hogy katonái fosztogatásait kénytelen tűrni, amikor átadta Erdélyt a kiküldött császári biztosoknak, itteni szerzeményeiből három tonna aranyat küldött Velencébe. Báthori Zsigmond visszatérése és szervezkedése miatt azonban Básta mégsem hagyta el Erdélyt, hanem e hír vétele után Désre vonult, azt sáncokkal megerősítve, onnan pusztította a környék lakosságát és az asztagokba rakott termést. Csapatái olyan alapos munkát végeztek a megyében, hogy serege nagyrésztét kénytelen volt a Szilágyságba vinni teleltetni, mert itt már nem volt mivel élelmezni őket. Gyaluban, Szamosújváron és Désen azonban német és vallon őrseget hagyott hátra, melyek portyázásukkal állandóan nyugtalanították a hazaszállingózó lakosságot. S míg itt a fosztogatások miatt az élelem ára annyira felszökött, hogy a szegényebbek egyáltalában nem jutva a legszükségesebbhez sem, tömegesen az éhség, a dühöngő pestis és a különösen kemény tél áldozatául estek, ugyanakkor a hajdúk az innen ezerszámra elhajtott marhákat potom áron vesztegették el Magyarországon és Sziléziában. 1602 februárjában azonban Básta már újra itt van egész seregével, hogy ostrommal foglalja vissza a Báthori Zsigmond hűségére állott Besztercét. Kóborló katonái

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

elől rémulve menekült szanaszét a megmaradt lakosság. „Föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe — rettenetes nagy hideg-ségben. Nem találának magoknak rejteket, erdőben is felkeresék őket, nagy kegyetlenséget rajtok tésznek, sokakat tűzzel égettetnek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy a szemek a fejkéből kiomlott — kikben azután sokat láttunk, hogy koldultanak, kik azelőtt marhás emberek voltak és jól birták magokat; sokakat tüzes vassal égettenek, paráz-szával, tüzes hamuval hátokat, hasakat égették, szíjjat metszettek já-tékból soknak az hátokból — azt ők nevezték szártekerő szíjnak; sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma-tüzet raktanak reájok — ezt ők

A kőrösszei és adorjáni
gróf Csáky-család címere

A véglai
Horvát-család címere

nevették, kacagták... Monorán volt ez dolog. Az utcán nagy tüzet csináltak. A megfogott szegény népet: magyart, szászt, férfiat, asszony-embert a tűzre hajtották egyfelől, másfelől visszaverték reá, és így tűzzel emésztették meg őket.” Beszterce eleste után ugyan Básta újból kivonult Szatmárra, de a hátrahagyott őrsegek tovább zsarolták a lakos-ságot. Mikor pedig fegyverszüneti tárgyalások indultak meg, többször még hajdúkat is küldött be az erdélyiek puhítására. Mivel a Székely Mózes vezetésével szervezkedő nemesség elleni hadműveletek 1602-ben Erdély déli részére korlátozódtak, megyénk népe rövid lélekzet-vételhez juthatott. 1603 áprilisában azonban már Székely Mózes tatár segítő hadait találjuk Szamosújvár alatt. A harctól húzódozó tatárjai-val az erősséggel szemben ugyan mitsem kezdhetett, szövetségesei azonban felégették még azt is, amit Bástától a véletlen megkímélt. Csak Szamosújvár alatt 900 környékbeli összeverődött jobbágyot gyilkoltak le és ezrével hurcolták ki a lakosokat Törökországba rabszolgáknak. A

brassói csata után (július 17) Erdélybe siető Bástára már csak a teljesen kimerült ország büntetése várt. Az erdélyi nemesség színe-java a brassói csatatéren maradt. E megyéből Gávai Miklós, harinai Farkas Ferenc, Perusith Máté, Tötöri János szolgabíró, Toldi István, Kemény Ferenc, szentegyházi Sente Bálint és még sok más esett el. A vezetőitől megfosztott ország most már tehetetlenül tűrte Básta, majd 1604 áprilisától kezdve utóda, Capreolo Tamás kegyetlenkedéseit, birtokelkobzásait.

A háromesztendős pusztítás teremtette új helyzetet szomorúan jellemzi az 1604. évi kolozsvári országgyűlés megállapítása: „Annyira megromlottunk, hogy szegény jobbágyink úgy elpusztultak, hogy igen kevés helyen lakik falun egy vagy két ember; az hul pedig laknak is valami kevesen, éjjel-nappal rajtok vagyon az vitézlő rend, magok mindennapi életekkel sem szabadok.” Még három év múlva is „sok faluknak csak az helye vagyon, némely falukban pedig egy kicsi, két, három, vagy négy ház maradt; abban is kiben vagyon ember, kiben nincs.” Amikor pedig megyénkben a romokon végre lassan megindult az új élet, az már egészen más erőviszonyokat tükrözött vissza, mint amit korábban megismerhettünk. A Mihály vajda és Básta-féle borzalmas pusztításnak Belső-Szolnok és Doboka népesedési és nemzetiségi viszonyaiban jelentkező rendkívüli következményeit, ha nem is a megye egész területén, de a szamosújvári uradalom 21 falujában pontosan lemérhetjük. Ismerjük ugyanis az uradalom 1553. évi viszonyait, és ezeket módunkban van összevetni az 1603 augusztusában készült összeírás adataival. Az így nyert képet jellemzőnek kell tartanunk a megye sík- és dombvidékén élő népesség sorsára. Az uradalom ugyanis a Szamostól a Sajóig nyúlt, keresztül Szolnok és Doboka megye mezősegi részén, magyar, szász és román közösségeket foglalva magába, 1553-ban a szamosújvári uradalomban 726 colonust számláltak. 1603-ban — Sófalva, Szentbenedek és Oláh(Kékes)-vásárhely kivételével, melyeknek adatait nem ismerjük, — ugyanezekben a falvakban 184 embert találtak. Tehát akkor is, ha a félszázaddal korábbi állapotot vesszük összehasonlítási alapul, s a közbeeső idő saporulatát teljesen figyelmen kívül hagyjuk, az uradalom lakossága e háborús években 75%-át veszítette el. Szamosújvár 33 és Vice 40 jobbágyából egyetlen egy sem maradt meg, Szamosújvárnémeti 131 lakójából 14, Kentelkén 31-ből 7, Kerlésen 31-ből 6, Árokalján 30-ből 3, Szombattelkén 17-ből egy élte túl a pusztulást. (Ebben a számban s a következő, jobbágyokra vonatkozó számokban nincsenek benne a nők és a gyermekek.) A romlás tehát a Szamosvölgyben és a Mezőségen

egyaránt sujtotta a magyar, szász és román községeket. Mivel azonban ez a vidék a két előbbi nép települési területe lévén, románok csak szórványosan éltek rajta, a pusztulás is csak amazokra járt tragikus következményekkel.

A románság száma ugyanis éppen a XVI. századi vlah települési mozgalom következtében a hegyvidéken rendkívüli mértékben megnövekedett. Mivel az erdős-hegyes táj a pusztítással szemben hasonlíthatatlanul jobb bűvőhelyeket nyújt a lakosságnak, mint a nyílt folyóvölgy vagy a kopár mezőségi dombvidék, a megye románsága népi állagának tekintélyes részét átmentette a pusztításokon. Bár Csicsó és Lápos környéke szintén sokat szenvedett, Kővárvidékén a románság még mindig eléggé érintetlen maradt ahhoz, hogy újabb kárpátokontúli bevándorlás nélkül is tekintélyes rajokat bocsáthasson ki az elpusztult táj birtokbavételére. A Kővárt ért pusztítás ugyanis nem terjedt túl a Básta felvonulási útjába eső Zsibó—Nagyilonda közti Szamoskanyarulat falvain. A beljebb eső részeken a lakosság viszonylagos nyugalomban élhetett. Ezzel magyarázható, hogy Kővár népesedési mérlege a pusztítások ellenére cselekvően zárult. Amíg ugyanis 1566-ban a vidék 58 falujában 839 jobbágy élt, 1603 decemberében az összeírók ugyanezen a területen 73 faluban 1330 jobbágyot találtak. A vidék népessége tehát 37 év alatt 58%-kal növekedett. A tényleges szaporodás azonban valójában jóval nagyobb volt, hiszen főként a századforduló pusztításainak rovására írható 1148 elégett és elhagyott porta is lakott lehetett a XVI. század végén. A falvak közül 34 népessége gyarapodott és csak húszé fogyott. A gyarapodás mértéke azonban jóval felette áll a fogyásénak. De nemcsak a régi falvak népe nőtt meg, hanem — nyilván az erős bevándorlás következtében — a települések száma 15 új községgel gyarapodott. A déli részek régi településeinek pusztulásával a korábbi erőviszony egyszeriben megváltozott, s a vérét vesztett magyarság és szászság a szerencsésebb románokkal szemben apái földjén kisebbségbe került.

Me gyénk románsága azonban nem csupán természetes úton, hanem a vajdaságokból való bevándorlás által is nagy mértékben szaporodott. Míg Mihály vajda gyakorolta császári helytartóként Erdélyben a végrehajtó hatalmat, a Kárpátok megszűntek választófal lenni, és a töröktől szorongatott vajdasági területek lakossága korlátozás nélkül özönölhetett be. Fokozta ezt a bevándorlást Mihály vajda otthoni társadalmi reformja is. A vajda ugyanis megtiltotta a szökött jobbágyok visszakövetelését, s mindenkit, aki más földjén élt, tekintet nélkül arra, hogy önként szolgálatba álló szegény szabad, vagy eredetileg is szolgálta volt,

ahhoz a birtokhoz kötötte örökös jobbágyként, ahol a rendelet kiadása idején éppen tartózkodott. Aki tehát csak tehetett, igyekezett külföldre szökni. 1603 nyarára ez a bevándorlás Erdélybe olyan hatalmas méreteket öltött és az ország biztonságát annyira veszélyeztette, hogy Rudolf császár Bástát titkos rendeletben utasította a bevándorló románoknak és ruténeknek a városoktól, erődítésektől való távoltartására.

Bár már az 1607-ik évi országgyűlés hat esztendei adómentességet rendelt az újraépülő falvaknak, az általános telepítés csak a béke teljes helyreállítása után, Bethlen Gábor uralma alatt kezdődhetett meg. 1614-ben megindult a székelysége, szászországra menekült megyeiek visszatelepítése, s a fejedelem erélyes kézzel fogott a balkáni jövevények megzabolozásához, építő munkába állításához. A Mihály vajda óta beözönlött és a hegyekből leszállott románság ugyanis csak mennyiségileg lehetett elegendő a magyarok és szászok soraiban támadt rések pótlására, Erdély gazdasági életébe való beállításra azonban nagy része alkalmatlan volt. A jövevények „uruk előtt lappangó, vagy csavargó és uratlan emberek”, akik „idegen országokból jönnek” „szolgálatot és adófizetést kerülve, csak mint az herék az méhek között hol egy, hol más úr... jószágokban magokat megvonván” össze-vissza kóborolnak. Bizony hosszú időbe telt, míg ezekből a magyar földesúr, vagy a szorgalmas szász gazda helybenlakó földművelő jobbágyokat nevelt. E márióholnapra élő népség növekedésének természetes velejárója lett a közbiztonság hihetetlen megromlása. A lopás, gyújtogatás, rablás, gyilkosság állandóan napirenden volt. „Az idegen népeknek szaporodásával” nem sikerült rendet teremteni, mert a földesurak a munkáskezek nagy hiányában a védelmük alá helyezkedő vagabundusokat befogadták, s ezzel alkalmat adtak nekik üzelmeik folytatására. A belső rend helyreállítása körüli fáradozása közben győződhetett meg a fejedelem, hogy a kárpátokontúli jövevények jórésze nem elősegítője, hanem éppen egyik fő akadálya az ország újjáépítésének. Csak így érthető meg, hogy a legnagyobb emberhiány idején, 1619-ben a havasalföldi vajdával kötött szerződésében könnyű szívvel lemondott mindazokról a Havasalföldről bejött jobbágyokról, akik haza akarnának menni; a Báthori Gábor fejedelemségétől fogva Erdélybe futott cigányokat pedig, akik között sok román vagabundus is lehetett, „kedvek ellenére is haza adatja”.

A falvaikat újraépítő földesuraknak szinte kizárólag román, rutén, vagy lengyel telepésekkel kellett beérniök. A Székelyföldről a nehéz viszonyok, a királyi területről török veszély és az ellenreformáció miatt jöttek ugyan magyarok is megyénkbe, de ezek többnyire csak a vitézi

Rend, a darabontok számát növelték. Ezek azonban az újratelepítéskor a románság mellett komolyan nem jöhettek számításba. Tekintélyesebb számban kapott magyarországi és székely lakókat Szék, ahol az egyes családok származásuk tudatát még a múlt században is őrizték. Még szórványosabb a lengyelek betelepülése, bár 1660-ban a kiüldözött lengyel unitáriusok egy csoportját Bethlen Ferenc Bethlenben telepítette le. Ezek később beolvadtak a magyarok közé. Már nagyobb számban, de mindig románokkal vegyesen jöttek Galíciából, Moldvából, Bukovinából rutének, kiket forrásaink oroszoknak neveznek. Vallásuk és életformájuk azonossága folytán itt hamar egybeolvadtak a románokkal, s

Keresztúri Kristóf
címere

A göncruszkai gróf Kornis-család
címere

emléküket csak a sok Rusz nevű román család őrzi. Számuk különösen a XVII. század második negyedétől növekedett meg feltűnően. Ekkor telepítettek belőlük például Pecsétszegre, Kisiklódra és Szentmargitára. Nomadizáló életmódjukkal azonban annyi kárt okoztak a megtelepült lakosságnak, hogy 1679 körül elrendelték minden orosz kiűzését az országból. Csak a fejedelem engedélyével voltak azok is megtartatók, akik végleg jobbágyásra adták magukat.

Az újratelepítésben a legnagyobb szerep tehát a románságra várt. A román telepesek egy része a megye hegyes részeiből és Máramarosból húzódott le az elpusztult falvakba, másik része pedig a vajdaságokból jött be. Ezért találunk az új lakosok között annyi Chioran (Kővári), Muresan (Máramarosi), Moldovan (Moldvai), Muntyán (Havasalföldi) nevűt. Budatelkén 1644-ben 41 régi lakóból 3 Moldovan és két Kővári,

a 25 jövevény zsellérből 11 Moldovan, 3 Kővári, 2 Muntyán, egy Rusz és egy Horvát nevű volt. Ez az arány egyben arra is látszik mutatni, hogy a telepesek között több volt a külföldi bevándorló, mint a bel-földi áttelepülő. Bár az áttelepülés a század közepétől és különösen a második nagy pusztítás után öltött nagy mértéket, ez a belső népmozgalom kezdettől fogva tekintélyes tömegeket hozott le a hegyekből a felégetett déli részekre. A kővárvidéki Törökfalváról többen Vajdaházára települtek át, Monostorszeget pedig 1666-ban a máramarosi Szurdukról származó jövevényekkel népesítették újra. A telepesek életformájából következett, hogy az újjáépítés munkája nagyon lassan haladt előre. A megfogyott régi lakosság kiegészítésére odatelepített románok ugyanis mindúntalan továbbállottak, s így igen sok falu állandó lakosságát egészen a negyvenes-ötvenes évekig az a néhány magyar vagy szász család jelentette, mely megmaradt a nagy pusztításból. Az urbariumok számtalan adatán kívül jó példát szolgáltat erre Szentgothárd múltja. A Wass-család a Básta-féle pusztítások pótlására 1610 körül Moldvából hozott ide telepeseket. Az új lakosok azonban nem maradtak meg Szentgothárdon és Wass János 1632-ben Pap István, hihetőleg kővári román nemessel kénytelen szerződést kötni a falu megszállítására; ezt így indokolja meg: „Möggondolván azt, hogy az régi eleink ideiben is ezen Szent Gothárt olá és magyar falu volt, most is pedig olával köllött mögszállitanunk, minthogy az sok háborúságos időkben az embör úgy elveszött volt, hogy sohult öt vagy hat házas embörnél több meg nem maradt az jó földön. Hogy azért a jó föld úgy pusztában ne álljon, hanem ennél is inkább mögszállják és mögépít-sék...” román telepeseket hozat. Néhány főre lepadt, de a negyvenes-ötvenes évekig keveretlenül őrizte régi magyar és szász lakosságát például Feketelak, Kozárvár, Ördöngösfüzes, Somkerék, Virágosberek, Sajóudvarhely, Sajószentandrás, Sajókeresztúr, Magyarremegye, Felsőbalázsfalva, Szilkerék és még több település. Az 1628—36. és 1640—47 közötti pestises évek a századelő óta jelentkező népszaporulatot felemésztették és a régi lakókat sok községből teljesen eltűntették. A református egyházi vizitációs jegyzőkönyvekből pontosan megállapítható, hogy a béke éveiben, 1623—43 között hány helyen szűnt meg a magyar egyház.

A XVII. század huszas éveinek a végétől sikerült a „kullogó, tekerő” jövevényeket tömegesebben jobbágnak kezésíteni. Az Apafiak e megyebeli birtokain 1629-ben „kezesség alá esett” jobbágyok névsora egész füzetet tölt meg. Ekkor már a magyar földesurak is engedményeket tettek a jövevényeknek, és úgy szolgáltatták őket, ahogyan azt azok

régi hazájukban megszokták. 1646-ban Nyárlókékesen 31 régi családdal szemben 18 „moldovai multan” familia élt. „Ezek esztendőben egyebet nem szoktak adni, hanem Szent Márton adajában egy tyúkot, karácsony adajában is egyet-egyét. Nem is szolgálnak egyebet, hanem minden hétben két-két napot. Szabados jövések-menések vagyon. Úgy vagyon adót is adnak, de csak fél annyit, amennyit a magyarok.” Ez azonban a jövevényeknél a szolgáltatás maximuma. Egyébként ugyanis minden harmadik, sőt negyedik héten szolgáltak két napot. Mivel „úgy kötötték magokat, hogy Moldovába haza mehetnek, mikor akarnak, de másuva nem mehetnek”, erre az új parasztrétegre nagyon jellemzőnek vehetjük az Apafi-birtokok 1646. évi összeírójának megjegyzését: „ezek igen bizontalanok; csak jó s megyen Moldovába s hová”.

A részben vagy egészen román lakossággal feltámadó falvakban új primitív élet honosult meg, melynek kísérő-jelenségei az erősen hullámzó lakosság és az általános szegénység. Urbariumok adatainak aprólékos összevetése helyett a lakosságeserével járó gazdasági süllyedés érzékeltetésére egyetlen adatot idézünk. Özvegy Apafi Györgyné 1640-ben kelt bevallása szerint „Doboka vármegyében Encsy (Szászens) nevű falubeli portiojának még az régi időben is, mikor szászok lakták kilenc forint s ötven pénz volt volna árendája; de az is az disturbiumkor (zürzavaros időben) elpusztulván, annakutána holmi moldovai és havasalföldi bujdosó oláhok telepedtek volna helyekben, kiknek semmijek sincs, s szolgálatjuk is esztendő által csak egy nap sincs egyéb, hanem külön-külön esztendő által három-három rókabőrt adnának.” Ilyen lakosságot az erdélyi gazdasági élet kereteibe valóban csak a földesurak hosszas fáradtságával lehetett belenevelni.

Mínthogy most már sok faluban élt földművelő magyar-szász és pásztor román jobbágyság, a két különböző életformából eredő összeütközések a lakosság békés együttélését megnehezítették. A magyarok és szászok panasza állandósult román szomszédjaik ellen: „Vetéseinket barmokkal, juhokkal megétették, szénafüvönket azonképpen, szőlőinkben is sok kárt tettek, az szőlők karaját, gyeput elégették és több egyébféle dolgokat cselekedtenek.” Az új lakosság tehát azokban a falvakban, ahol többségbe került, életmódjával megnehezítette, hogy a magyar és szász gazda a háborúk alatt elvadult földjét fáradtságos munkával visszahódítsa a kultúrának. Ezeken a helyeken a románok nem sokat törődtek a régi lakókkal, hanem azok telkeit is erővel igyekeztek megszerezni, sőt saját szokásaikat, ünnepeik megtartását akarták ráerőszakolni a magyar lakosságra. Megérthetjük tehát, hogy ilyen

idegenné vált környezetből a régi népesség töredéke miatt költözött át saját vérei falujába és engedte át az egész községet a jövevényeknek.

Végigtekintve a megye népességének XVII. század közepéig elnyúló átalakulásán, megállapíthatjuk, hogy ahol a régi lakosság egészen életképtelenné nem fogyott le, ott a béke éveiben talpra is állott. Idézhetjük erre példának Szamosújvárnémetit és Bálványosvárálját. Az erősen megfogyott községek gyér lakossága a harmincas évektől kezdve bőséges román mellételepüléssel hígult fel. Ahol pedig Básta után csak néhány család maradt életben, sok esetben a pestis és az említett önkéntes átköltözés teremtett a bevándorlók számára tiszta helyzetet.

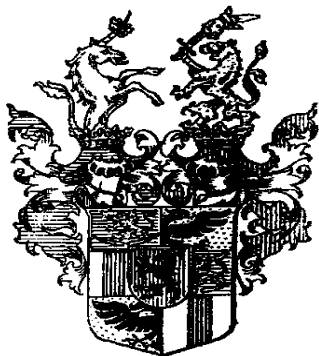
5.

Bár a románság, mint láttuk, megyénkben a magyarok és szászok kárára jelentős hódításokat tett, mégis a századeleji pusztítások gyümölcse végleg II. Rákóczi György lengyelországi szerencsétlen hadjáratát (1657) követő török-tatár büntető expedíciók után hullott éretten az ölébe. Erdély 1657—61 között sűrítve és hatványozottan élte át a magyarországi török-tatár pusztítások borzalmait. Török martalócok, tatár hordák s a két román vajda seregei éveken át járták keresztül-kasul égetve, rabolva, gyilkolva a tehetetlen országot. A zsákmánnyal megvakva kitakarodó ellenséges csapatok seregestől hajtották magukkal a foglyokat és sűrűn indultak Konstantinápoly felé az erdélyi török táborokból legyilkolt magyarok fejbőrét szállító hosszú szekérsorok. A pusztítás módja és mértéke azonos volt a Básta-félével. EVLIA CSELEBI török krónikás, aki 1661-ben a duló sereggel bejárta Erdélyt, részletesen beszámolt egész vidékek tervszerű elpusztításáról. Tőle tudjuk azt is, hogy Kemény János seregének közeledésekor a törökök a Szamos mellett 9000 fegyverfogásra alkalmas foglyukat gyilkolták le, s csak az asszonyoknak és gyermekeknek kegyelmeztek meg. A pusztulás az egész fejedelemségben általános volt, de legtöbbit mégis a hadak útjául szolgáló Maros—Szamos—Sajó völgy, Kolozs, Doboka, Belső- és Középszolnok, Kraszna megye szenvedett. „Ez az öt vármegye Várad megvétele (1660) előtt és után egy néhány esztendő leforgása alatt úgy elpusztult volt, hogy öt-hat mérföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott, elraboltattak, levágattak és az dög miatt elhaltak.” Megyénkre legtöbb szenvedést az 1661. év hozta, amikor Ali basa Kemény Jánost a Szamos völgyén Szatmárig üldözte, majd visszafordulva Dés és Marosvásárhely között, átvágott a Mezősége, s ott is mindent felégetett.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

A Básta-kor pusztításaiból már élődő és gyarapodó régi lakosságot ez az újabb hatalmas vérvesztés sok helyen egészen szórványsorba taszította, egyes falvakból pedig teljesen eltűntette. A háborúkat most nem követte Bethlen és a Rákócziak békés aranykora. A kiélt és elpusztított Erdély újjáépítését a fejedelemség megváltozott politikai helyzete akadályozta. Váráddal Erdély kulcsa esett el, s a török hódoltság e megye testéből is nagy darabot szakított le. A váradi pasa erőszakoskodásai következtében Kővár, Lápos vidéke egészen, a Borsa—Magyar-köblös—Kecsed—Néma—Csátány falusortól nyugatra és a Nagyszamosztól délre eső terület adózott megyénekből a törököknek, sőt 1663-tól

A széki gróf Teleki-család címere

A hallerkői gróf Haller-család címere

Dés hódolását is erősen követelték. Minthogy Erdély teljesen védtelen és tehetetlen volt. A török beljebb-beljebb nyomulására az új határmenti területeken, bizonytalanság lett úrrá a lelkeken. „A sokat szenvedett nép — írja RÉDEI FERENC a fejedelemnek — a tatárok jöttének hírére, rettenetes bódulásában el sem tud futni, noha eléggé parancsolom mindenfelé, hogy fussanak el, viseljenek gondot magukra.” A török állandó portyázásaitól megrémült emberek, a veszélyeknek kitett völgyekbe a harcok szűnésével sem mertek visszatelepíteni, hanem „régii faluhelyüket elhagyták, erdőkre, vagy havasokra csináltak magoknak lakóhelyeket”. 1668-ban törvénnyel rendelték el ezeknek a településeknek újbóli és újbóli felgyújtását, míg csak vissza nem térnek régi helyükre. A Nagyszamos menti községek lakóit azonban, „kik pro securitate (biztonság okáért) vonták el magokat felfelé való helyekre”, még ekkor is mentesíteni kellett a visszatérés kötelezettsége alól. A Szamos és a Sajó melléke ekkor teljesen pusztá volt.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

E bizonytalan állapot, mely a magyar falvak lakóit is éveken keresztül elriasztotta a hazatéréstől, a csak imént félig-meddig helyhez kötött románságot ismét mozgásba hozta. Mivel a románok primitív termelési rendszerük mellett képtelenek voltak kétfelé: magyar és török földesúrnak adózni, minden terhet a magyar lakosság nyakára hagyva, elszöktek. Bentebb, a megye töröktől mentesebb déli részein is felporzelt falvak, elhurcolt magyarok gyepesedő portái várták az új lakókat. Ezek pedig csak abból a népből kerülhettek ki, melyet a pusztítások ismét viszonylag megkíméltek, sőt a havasalföldi bégek kegyetlenkedésére 1664 körül új erőre kapott bevándorlás testvérelemekkel bőségesen gyarapított: a románból. Így, bár az 1657—61 közötti pusztítások az előző félszázad alatt a völgyekbe lehúzódtott románokat is megtizedelték, megyénk románsága ebből a zord időből mégis végeredményben ismét abszolút mértékben gyarapodva került ki. Nem csupán a földesúr érdeke kívánta meg a török pusztításnak kitett birtokáról jobbágysági áttelepítését az ország belsejébe, hanem az országgyűlés is előírta. Sőt azoknak a nemeseknek a kárpótlását, akiknek Erdély belsejében nem volt birtokuk, hová hódoltsági jobbágyaikat áttelepíthették volna, a fejedelem vállalta magára. Ezzel az intézkedéssel vált általánossá a jobbágysági „átzállítása”; ez — mint később látni fogjuk — egyik fő elősegítője lett a megye déli része elrománosításának.

A megye mai nemzetiségi viszonyait ezek az újabb pusztítások és a halódó fejedelemség átalakulásának zavaros évtizedei alakították ki. Ezek a nyomorúságos idők csak vegetálást tettek lehetővé, a magyarság regenerálódására azonban nem voltak alkalmasak. Egész sor elpusztult magyar falu támadt fel hosszabb-rövidebb ideig tartó lakatlanságából román népességgel, de még mindig sok volt az olyan község, melyben a magyar életnek valami gyenge lángja pislákol. Az ide-oda hullámzó román tömegek között, jövevényektől olykor elborítva, majd azok továbbsszökése esetén újra levegőhöz jutva, ismét ezek a kicsi magyar és szász szórványok — legtöbbször alig több néhány családnál — jelentették még bizonyos ideig egy-egy község állandó lakosságát. Megyénk 1700, 1713 és 1721. évi országos összeírásából tömegesen idézhetnénk példákat a régi magyar töredékek állandóságára, s a román jövevények továbbhullámzására. Ezek az összeírások egyben világos keresztmetszetet adnak mind Doboka, mind Belső-Szolnok megye parasztságának faji és társadalmi tagozódásáról, gazdasági erejéről és értékéről, az egyes községek sorsáról. Ezekből soroljuk fel a nagy újratelepítés előtti nemzetiségi viszonyokra vonatkozó alábbi néhány példát. H e s d á t o n 1700-ban 8 magyar és 2 román élt. A románok egyike

Moldován Tivadar nevű nincstelen zsellér. 1721-ben az egy sessiora lefogyott jobbágyságot már egyedül Kis János képviseli, de mellette 17 jövevény román zsellér és vagabundus (bódorgó) él. E románok közül 6 Moldován, 9 Oltyán, 2 Kivoran nevű. Cegén a románok mellételepülése később történt. 1700-ban 19 magyar és 3 román, 1721-ben még mindig 10 magyar és 4 román család élt a faluban. Szentegyeden 1700-ban 9 magyar és 12 román élt. A román jövevények származási helyét mutatja a 6 Moldován és a 2 Chrisan név. 1721-ben 6 magyar mellett 24 teljesen új román zsellér és vagus (bódorgó) volt. Ezek közül 8 Moldovan, 1 Kivoran névre hallgatott. A XVII. századi moldvai telepítések dacára Szentgothárdon 1700-ban a jobbágyság elejét kitevő öt család magyar volt. Ezek mellett 15 román — köztük 6 Moldovan, 1 Oltyan, 3 Septeran nevű élt. 1721-ben a régi magyar lakók közül csak három családot találunk meg a 16 családnyi, teljesen új román zsellérségben. Ezek között 4 Moldovan, 4 Marosan, 1 Rusz nevűt találunk. Kisdevecser 1700. évi 16 román családjából 8 Moldovan, 3 Marosan, 1 Szilágyi névre hallgatott. Példáinkat vég nélkül folytathatnók annak bizonyítására, hogy sokáig a vértvesztett régi magyarság alkotta falujának megfogyott jobbágyságát állandó lakosságát, mely körül az új népesség tömegei fel-alá hullámzottak. A családnevek segítségével az eseteknek kb. egyharmadában pontosan meg is állapíthatjuk, hogy a jövevények melyik román vajdaságból, vagy Erdély melyik román vidékéről költöztek ide át. A felszabadító háborúk valóban nagy terhei, a mértéktelen porciózás (adóztatás) is azért dönthették gazdasági romlásba a fejedelemséget és tarthatták állandó mozgásban a lakosságot, mert parasztsága már legnagyobb részt a primitív román életformát élte.

A kuruc háborúk idején a Szamosújvárért vívott harcok, főként azonban Kolozsvár évekig tartó ostroma alatt megyénk nyíltabb völgyeit és mezőségi részét újból teljesen kiélték és elpusztították. A császár zsoldjában álló rác katonaság embertelen vérengzései, majd az 1713. és 1718. évi feketehalál, melyben egész faluk néptelenedtek el, valamint az 1717. évi tatár beütés jelentették azokat az újabb megpróbáltatásokat, amelyeknek a kicsi magyar szörványok egy része megint áldozatul esett. Szinte végzetszerűen minden csapás ezt a területet sújtotta. A gubernium jelentéséből tudjuk, hogy 1712-ben „sok faluk többire csak pusztán maradtanak, az pestis is nagy mértékben elpusztította Kolos, Torda, Doboka és Szolnok vármegyét, úgy hogy ennek az országnak kivált a vármegyéken egész kicsiny része capax (képes) az adózásra”. Öt esztendő múlva a Moldvából beütő tatárok ugyancsak

Beszterce vidékét, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs és Torda megyét égették, gyilkolták végig. Minthogy sokezer rabot hurcoltak magukkal, ezeknek a megyéknek sík része — az egykorú hivatalos jelentés szerint — hosszú éveken át is nehezen kiheverhető veszteségeket szenvedett. A lakosság szétfutott a hegyek közti félreeső helyekre s „a tatároktól elpraedáltatott vármegyékben, akik megmaradtak is, félve a portiótól (adótól), haza nem szállottak; akik hazamentek is, ami a tatártól megmaradott a rác militia kémelés nélkül elpraedálván, mit adhat?” A hegyek közé menekült lakosság egy része vissza sem tért felégetett otthonába, hanem a végzetes csapások emlékétől űzve — az ormányiakhoz hasonlóan — kibujdosott Magyarországra. 1726-ban arról hallunk, hogy „a tehetetlen szegénység annyira megindult, hogy már nem csak az oláhok, hanem a magyar és regius funduson (Szászföldön) lévő szász lakosok is helyekből kimozdultak és aki hová lát, megyen”.

Ezek a nehéz esztendőek ismét sok faluból eltűntették a magyarságot, másokban pedig megindították a románosodás folyamatát, mely különböző helyi tényezők szerint váltakozva, legnagyobb részben a XVIII. század derekára be is fejeződött. Azon okok közül, melyek miatt a megmaradt szörvány-magyarság a XVIII. század békés éveiben falujából végleg elfogyott, első helyen említhetjük meg a gazdaságiakat. Erdélyben ugyanis zsellérség és jobbágyság között beneficium tekintetében nem volt különbség, csak szolgálata volt kisebb a zsellérnek. A zsellér csupán a földesúrral kialakított szolgálatot teljesítette, adót azonban nem fizetett, egyéb állami terheket sem viselt, bár a határból éppen úgy részesült, mint a jobbágy. Jóllehet az országgyűlések a XVII. század végétől kezdve többször intézkedtek az olyan nemesek ellen, akik „a zselléreket magok szárnyok alatt here módon tartván, okot szolgáltatnak a faluknak nagy megpusztulására és a szegénységnek egyik helyből a másik helyben való költözködésére”. Ha a jobbágy szabadulni akart az egyenlőtlen teherviselés alól, kénytelen volt ősi portájáról elszökve, más földesúrhoz szabadköltözésű zsellérként beállni. Mivel pedig az örökös jobbágyok nagyobb része a XVIII. század elején még a magyarok közül került ki, ez a rendszer a magyarokat sújtotta jobban. Ezért találkozunk gyakran olyan községekkel, ahol a zsellérek aránylag marhasabbak, tehetősebbek voltak, mint a jobbágyok. A XVIII. század folyamán, mivel a földesurak hozzászótkak a meghunyászkodó, mindent eltűró román jobbágyokkal való bánáshoz, egyre gyakoribbak lettek a nemesek, basáskodó gazdatisztek és az önérzetes magyar jobbágyok közti összetűzések. Ezek aztán többnyire azzal vég-

zódtek, hogy az igazát védő magyar jobbágyot telkéről kitették és románként ültették helyébe.

Megyéinkben a magyarság társadalmi okok miatt is különösen érzékeny veszteséget szenvedett. A XVIII. század folyamán a magánbirtokosok kezére került fiskális falvakból az új földesurak igyekeztek a kismenességet és szabadosságot valamiképpen kifütyülni. A nagybirtokosok és a szántó-vető kismenesség közti összeütközések ismét arra vezettek, hogy a renitens egytelkeseket valami módon eltávolították a faluból és román parasztokat hoztak helyükre. A szamosújvári uradalmat zálogba nyerő görög katolikus román püspökség, de még inkább a szamosújvári örmény zálogbirtokosok terjeszkedésének sok magyar egytelkes nemes birtokocskája esett áldozatul. Perrel vagy pénzzel szereztek meg a gerlai, szamosújvárnémeti, kőrői, ormányi s más falukból való kismenessek telkeinek jórészét, s román zsellérekkel szállították meg. E megye falusi magyarjainak vezetői, legöntudatosabb rétege veszett ki velük sok községből.

Nem ritka az sem, hogy a református magyaroknak a vallásukban való háborgatás miatt kellett búcsut venniük falujuktól. A buzgó katolikus földesúr szívesebben látta birtokán a görögkatolikus román, mint a protestáns magyar jobbágyot. A megfogyott reformátusoktól elvették a templomokat, s mivel római katolikus ezen a vidéken a XVIII. század elején még nem volt, előbb erőszakkal, majd a század vége felé pénzjutalmakkal igyekeztek embereiket áttérésre bírni. Az eredmény aztán az lett, hogy mind a római katolikus, mind a protestáns életképtelen kicsi egyház maradt, s így fokozottabb mértékben ki volt téve az elrománosodásnak. Különösen nagy volt a lehetőség erre római katolikus magyar és görög katolikus román együttélés esetében. A református magyarok pedig azért asszimilálódtak ilyen helyeken, mert egyházuk anyagi alapjait elvesztve, teljesen lelki gondviselés nélkül maradtak. E szomorú esetek közül csak néhányat sorolunk fel.

Szarvaskenden a reformátusok templomát és egyházi birtokait a megszervezendő római katolikus egyház részére Apor Lázár és felesége Kapi Terézia 1725-ben vette el. A római katolikus hívek a görög katolikusokkal való összeházasodás folytán 1837-re annyira elrománosodtak, hogy még a gyónást is románul végezték. Kornis Zsigmond gubernátor a szásznyíresi református pap quartáját, azaz a földesúrnak járó dézsmából az egyháznak adományozott negyedét a görög katolikus papának adta át; ugyancsak az ő engedelméből foglalták el a románok a református egyház egy rétvét. Csicsókeresztúron azért nem erősödhetett meg a református magyarság, mert templomukat a katolikus egy-

ház részére 1715-ben elfoglalták. Megyénkben is előfordult a kolozsmegyei Szászfülpösehez hasonló eset. „Mivelhogy (a faluból) a szászok elpusztulván, a magyar ülte volt meg, a magyar is ennek utánna elpusztulván, Musnai Bán Pál templomhelyet adván az oláságnak, az oláság megszorodván, olá papot hoztanak, magyar pap nem lévén, ők (t. i. az oláhok) azóta papjuknak mind rétet, mind szántóföldet adtanak a falu közönséges (közös) földéből, a mieinknek (t. i. a reformátusoknak) pedig nem adtanak mind e mai napig... a szentandrászi fordulóban... az oláhok adtanak a magok papjoknak, a magyarok itt is föld nélkül maradtanak, sőt még a magyar ekléziának is elvették felét a Rósás nevezetű helyben, amelyet ma is bír az unitus (azaz görög katolikus) olá pap.” Bár a földesurak vallási megfontolások alapján hagyták protestáns jobbágyaik templomát, iskoláját romokban heverni és segítettek elő a görög katolikus román egyház felvirágzását, ennek szomorú következménye azonban ma nemzetiségi síkon jelentkezik.

Csak a széki református esperesség területén 17 egyházközségről tudunk, melyek mind ebben az időben néptelenedtek el. Ilyenek például Fellak, Sajókeresztúr, Szeszárma, Bód, Mányik, Dellőapáti, Kerlés, Vasasszentivány, Boncnyíres, Hesdát, Virágosberek, Kisdevecser, Novaj és mások. Ha az ilyen községekben még mindig maradt volna néhány magyar család, a mellé özönlő románság között lassú haladás várt reája. Ilyen községekről jegyezték fel 1744-ben, hogy 40—50 évvel ezelőtt románokkal vegyesen magyarok, vagy szászok laktak bennük, de ekkorára a régi lakosság már kihalt és teljesen a román jövevények ülték meg. A XVIII. században még megyénk sok községében hirdették a korábbi magyar lakosságot a református templomok romjai, s a köréje temetkezett utolsó egyháztagok sírjai. A lejtőn elindult községek között azonban ritka az olyan szerencsés, mint Somkerék, ahol mikor „az oláhság igen elszaporodott és hatalmazott vala... úgy anynyira, hogy már szintén meghaladták vala a magyarságot” a református lelkésznek sikerült a földesuraságtól kieszközölni a román betelepítés korlátozását. A XVIII. századi magyar néptöredékek számára, amikor köztük a románság „eltenyészett”, vagy az elvándorlás maradt, mint azt a csabaiak tették, vagy pedig lassú megsemmisülés a kihalás és asszimilálódás útján, mint az a mezőségi részeken sok helyen megfigyelhető.

A kicsi szórványok fennmaradása és megerősödése csak ott volt biztosítva, ahol a földesúr az egyház birtokát nem magának foglalta el, amint az sok helyen történt, hanem saját költségén felépítette a rombadőlt templomot, papot, esetleg tanítót tartott, s így biztosította a falu-

ban lakó néhány jobbágy családnak is a keleti ortodoxiával szemben a legerősebb támaszt: a magyar egyházat. A XVII. században tett ugyan az országgyűlés kísérletet a kisebbségbe került magyarok lelki ápolásának biztosítására, de ez nem járt sikerrel. 1668-ban ugyanis a szászoknál gyakorolt régi szokás mintájára, elrendelték, hogy azokban a községekben, „kikben annak előtte magyar ecclesiák voltak, kik az változásokban elpusztulva, oláhok ülték meg és számmal az magyar ecclesiát” meghaladták. A magyar egyház költségeihez a románok is járuljanak hozzá. 1691-ben azonban ezt is eltörölték. Mivel e megye magyarsága a XVIII. század elején még teljes egészében protestáns volt, a katolikus színezetű Habsburg-nagyfejedelemség idején a református egyházak sorsa teljesen a patronusok jóindulatától függött. A földesurak legnagyobb része az egyház kiszolgáltatott helyzetével nem is élt vissza. Belső-Szolnok és Doboka magyar templomai majdnem mind a XVIII. században épültek újra romjaikból, felszerelésük, klenodiumaik jórésze az akkori patronusok áldozatkészségét hirdeti. A sok hitbuzgó nemes család közül is áldozatkészségével kivált a megye két leggazdagabb református főúri családja a Bethlen és a Teleki familia. A megyéinkbeli magyar templomok egész sora nekik köszönheti újraépítését. Belső-Szolnok és Doboka sokat szenvedett magyarságának életerejét bizonyítja, hogy ahol a földesurak jóindulata biztosította számára a konzerváló erőt, ott állagát megtartotta, sőt hódított is. Ennek a bizonyosságai a korábban teljesen román községekben a XVIII. század folyamán alakított református egyházak. Alsóilsván, Blenkemezőn, Galgón, Kackón, Szelecskén képződtek a református egyház árnyékában ilyen új magyar szigetek. Megyénk megtizedelt magyarságát a szórványosodástól valóban csak az menthette volna meg, ha az újabb román népesedési hullám csak akkor érte volna el, amikor aléltságából már valamennyire magához tért. A pusztulásokat egy évszázad óta szabályosan követő vajdasági bevándorlás azonban ismét előntötte Erdélyt. S amikor a megmaradt magyar jobbágyok szaporulata lassanként megint jelentkezett, az őseik falvaiba telepített román jövevények már elzárták előlük a terjeszkedés lehetőségeit.

Ez a sors azonban nemcsak a magyarságé. Osztottak benne az e megyebeli szászok is. Itt tudniillik ők is jobbágyként, földesúri hatalom alatt éltek, s nem óvta őket a szász székek elzárkózása. A szabad szászok ugyanis a román jövevényeket nem vették fel a falu-közösségbe, hanem elpusztult portáikon csak addig tűrték meg őket, amíg azokra a megszorított szászságnak ismét szüksége nem lett. Akkor aztán kunyhóikat felgyújtva, irgalmatlanul tovább üzték őket. Ennek a

XVIII. század végéig tartó, általános gyakorlatnak a hatása kitűnően megfigyelhető a megyénkbeli és a volt Beszterce vidékhez tartozott szomszédos szász faluk sorsában. Míg a szolnokdobokai szász falvak jó része teljesen elpusztult, vagy a szászok száma megcsappant bennük, a Besztercehez tartozott községek többnyire majdnem keveretlenül megőrizték népiségüket. A szász paraszt ugyanis maga művelte földjét és elűzhette a jövevényt, de a magyar földesúr kényszerítve volt pusztában maradt birtokára legalább román jobbágyot befogadni, ha jövedelmet akart belőle látni. A szász falvak elpusztulása egyúttal nem kis mértékben a megyénkbeli magyar néptalaj csökkenését is jelentette. Minthogy a székbeli szabad szász földműves-polgár legkritkább esetben állott be jobbágynek, ezek a falvak a besztercevidéki szászság közelsége dacára népi utánpótlásuktól el voltak vágva. Ezért már a középkorban is rendkívül erősen keveredtek az őket mindenfelől körülvevő magyar telepek lakóival. Megyénk középkori magyarságában feszülő életerő jelét látjuk abban, hogy a magyar-szász együttélés a XVI. század végére e szász népszízetek felszívódását eredményezte. Amikor a nagy csapások rászakadtak erre a vidékre, a pusztítás itt már többségében magyarrá vált falvakat separt el. Csupán így érthető meg ugyanis, hogy Belső-Szolnok és Doboka középkori szász települései a magyarságot szórványsorsra juttató nagy pusztítások után, legalább részben, magyar lakossággal tűnnek fel forrásainkban. Ilyen falvak például Kentelke, Kékes, Kétely, Kötke, Középfalu, Mányik, Szászbréte, Szászfellak, Szászmáté, Szászmóric, Szásznyires és még mások. Természetesen volt olyan község is, mint Kerlés, ahol a magyarság vérzett el és a szászság maradt meg a román jövevények mellett. A XVIII. századi újjáépítés idejére azonban a szászság megyénkben megszűnt számbajöhető népi tényező lenni.

Az újratelepítés munkája Erdélyben Magyarországhoz hasonlóan nem indulhatott meg mindjárt 1711 után. Csak a huszas évek derekán túl, amikor a töröktől felszabadított alföldi területekre folyó népvándorlás kissé alábbhagyott, kezdődött meg megyénk újraépítése. Mikor a Székelyföldről is végeláthatatlan csapatokban özönlöttek szerencsét próbálni a telepések a zsíros alföldi részekre, érthető, ha megyénk népe „a conterminiumban (szomszédságban) levő nemes Magyarország részire való transfugiumát (átszökését) eleitől fogva megszokván, sőt benne mintegy természeté is válván, minden időben oly frequens (gyakori) a transfugium, hogy semminemű falusi strásálás... által nem impedíálhatni (megakadályozni)”. Mivel Erdély majdnem teljesen kimaradt a bécsi udvar nagyszabású telepítéspolitikai terveiből, itt az újranépe-

sítést minden egységes irányítás nélkül, az előző században kialakult módon a földesurak egyénenként végezték. S mivel a megfogyatkozott magyarság és szászág nem rendelkezett népfelleggel, telepesianyagát az újraképzés, némi székelységet és a jelentéktelen örménységet, tótságot leszámítva, teljes egészében a románságból nyerte. A rendi gondolkodásban élő magyar birtokosrétegről népi nacionalizmust feltételezni teljes anakronizmus. A rendi szemlélet a „nemzet” fogalmát a nemesi jogok birtokosaira korlátozta. Akik között pedig, különösen megyénkben, bőven volt román is. A parasztság szintén csupán társadalmi elem volt számára, s nem érdekelhette, hogy az nemzetiségileg magyar vagy idegen. Ha ugyanis a magyar nemességet olyan szempontok vezették volna, mint amilyeneket román részről szeretnek neki tulajdonítani, akkor megyénk nemzetiségi képe ma nem ilyen lenne. A nagy vérvesztés ellenére is volt ugyanis egy mód a szóróvanná fogyott magyar töredékek felerősítésére: a fél vagy negyedtelteken nyomorgó, vagy éppen minden föld nélkül tengődő székelyföldi szegénység ide-telepítése. A túlnépesedett Székelyföld szaporulata azonban rendi korlátok miatt csak igen kis mértékben juthatott el a megyék megfogyott magyar községeibe, s a nagy tömeg az Alföldre vagy a román vajdaságokba kényszerült kivándorolni. A kihalt magyarok helyét nem ők, hanem a kivándorlásukkal egyidejűleg beköltöző román jobbágyok foglalták el.

Az elpusztult faluját népesíteni akaró szolnokdobokai földesúr sokkal könnyebb helyzetben volt, mint — mondjuk — egy csongrádi társa. Itt ugyanis nem kellett nagy költséggel és fáradtsággal messziről hozni telepéseket, mert az kéznél volt a fel-alá hullámzó románságban. Elég volt csak a mentességeket meghirdetni egy vásáron, máris tömegesen gyűltek oda a románok. Sokkal nagyobb gondot okozott azonban a telepések egyhelyben való lakásra szoktatása. A mentességek letelte után ugyanis minduntalan továbbállottak, s mire a földesúr nyomukra akadva, a körülményes visszakérési eljárást lefolytatta, ők már a harmadik vagy negyedik birtokost szolgálták, nevüket is megváltoztatva, hogy nehezebben találjanak rájuk. Az újratelepítés menetét vizsgálva, az az érzés támad az emberben, hogy az egész folyamatban nem is a földesurak, hanem a jövevények tekinthetők a cselekvőbb félnek. A románok ugyanis jöttek hivatlanul is, és amint az ár szétfut a legkisebb repedésbe, úgy jutottak el ők is mindentüvé, ahol meggritkult a lakosság. A magyarországi mintára szabályos szerződéssel történő telepítés megyénkben egészen kivételes. De ebben az esetben is kővári román szabadosok, vagy nemesek a telepítés lebonyolítói. Többnyire úgy csi-

nálták, hogy egy-egy elpusztult mezőségi falut néhányan a vállalkozó-
bak közül földesurától árendába vettek, s lassan megtöltötték azt
hegyvidéki atyafiakkal, ismerőseikkel.

A földesurak kezdeményezőknél csupán a jobbágyok átszállításá-
ban mutatkoztak. Láttuk, hogy a megye töröktől veszélyeztetett
északi részéből a jobbágyok beljebb szállítását az országgyűlés lehe-
tővé tette. Ettől kezdve aztán a hegyvidék népfellegének az elpuszt-
ult síkságra való átszállítása szakadatlanul folyt. Kétségtelen, hogy
a földesúr újból művelés alá fogott, parlagon heverő mezőségi bir-
tokából több jövedelmet várhatott, mint hegyi falvaiból. Emellett
azonban kényszerítve is volt jobbágyai átszállítására. Azok ugyanis
elszöktek volna, de más úr földjére, ha ő nem vitte volna őket
saját mezőségi pusztá telkeire. Az átszállítás megyénkben többnyire a
fejedelemség alkonyától bőkezűen zálogosított kővári és szamosújvári
fiskális falvakból történt. Hiába érték egymást az olyan birtokosok ellen
hozott törvények, akik fiskális zálogbirtokukról faluzámra vitették át
a jobbágyoságot saját elpusztult örökös jószágaikra, mivel a románság
vándorlása a síkság felé irányult, semmit sem lehetett tenni ellene. A
lehúzóadás mértékét mutatja az, hogy a második nagy pusztítást követő
nyugodtabb években, 1666 körül csak Ispánmezőről és Pontinászáról
több, mint száz család szökött el elsősorban Viszolyába és Budatelkére,
valamint Rettegre, Szamosújvárnémetibe, Árokljárja és Kajlára.
Csáky László látva, hogy Buzában „levő embereiben sok fogyatkozás
eset, a hódoltságban lévő jószágiból (tehát Gorbó vidékéről) embereket
hozata ide és azokat itt Buzában megtelepíté”. Szentpáli János is szál-
lított át román jobbágyokat Buzába, Feketelakra, Centére és Buda-
telkére, de egy 1670. évi vallatásból arról értesülünk, hogy legnagyobb
részük már tovább szökött. Ilyen áttelepítés folytán például Tötör
Sztójkafalváról (4 család), Csicsókeresztúr Szitáról és Felső-, Alsó-
Egeresről (16 család), Magyaroköblös Karulyfalváról (24 család) nyert
román lakókat. Hogy a szétszóródásra is rámutassunk, gr. Bánffy Dénes
és elődei Oláhláposról 34 román családot szállítottak át a következő
falvaikba: Árpástó, Bonchida, Bálványosváraja, Doboka, Magyar-
derzse, Középfalu, Péntek, Szentmargita, Kide, Vista, Gyalu. Mint-
hogy az átszállítás Erdélyszerte általános lett, megyénkbe is kerültek
át távolabbi területekről, Fogarasból, a Körösből jobbágyok. Például a
Kornisok Várad elfoglalása után török kézre került papmezői (Bihar
vm.) és dezni (Zaránd vm.) jószágukból csapatostól hozták át románjai-
kat és telepítették le itteni falvaikban. Ilyen krisánokat találunk 1696-
ban Szásznyíresen „az kik jönnek s mennek és csak túl-túl szolgálnak.”

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

Természetes, hogy ilyen átszállítgatásokat csak olyan népelemmel lehetett megtenni, melynek véreben volt a vándorlási hajlam, s mint pásztornép a földművelő lakossághoz hasonlóan nem ragaszkodott egy-egy falu határához. A lakoságnak az a hihetetlen mértékű hullámozása, amely megyénkben a XVIII. század első felében megfigyelhető, csakis a vajdasági parasztság életformájából érthető meg. Szinte évtizedenként teljesen kicserélődik a falvak új lakossága azokban a községekben, ahol először vetette meg a románság a lábát. Az első évtizedekben minden határzár és óvintézkedés ellenére megyénk népe az újratelepülő Szatmár, Szilágy, Bihar és Békés megyét özönlötte el. 1730—31-ben csak Kővár vidékéről 898 család szökött át a Partiumba. Az ötvenes évektől kezdve, amikor az Alföld újratelepítése nagyjából befejeződött, a kivándorlás a vajdaságok felé fordult, s az osztrák katonai hatóságok, az udvar minden intézkedése szintén eredménytelennek bizonyult vele szemben. Megyénkből moldvai és orosz emissariusok csalogatására 1760, 1761, 1764-ben volt nagyobbszabású kivándorlás, amit egy-két évvel aztán mindig nyomol követett a visszavándorlás. Az elfogott emigránsok vallomásairól felvett jegyzőkönyvek megerősítik Bazaraba Máté vajda egykori nyilatkozatát: ezek „nem fejekért futnak, hanem csak hogy adót ne fizessenek se ott, se itt.” A románok vándorlásaira is alkalmazható a román cigányság kutatójának megállapítása: „Bár életük Erdélyben jobb volt mint bárhol másutt, sorsukkal mégsem voltak megelégedve, mert ott nem csavaroghattak tovább gazdátlanul mindenfelé, s így visszaszöktek a román fejedelemségbe.” Számatlan adatot idézhetnénk annak bizonyítására, hogy a románok visszaáramlása tömeges beözönlésüknek életformájukból eredő érthető kísérője, s hogy fő rugója nem annyira a földesúri kemény bánásmód, hanem inkább saját vándorlási kedvük. Éppen az mutatja a XVIII. századi román bevándorlás óriási méreteit, hogy számuk a magyarországi átvándorlás és a vajdasági visszavándorlás ellenére sem fogy vagy áll egy helyben, hanem rohamosan nő. Doboka megyében 1721-ben 3179 családfő adózott, ugyanitt 1778-ban 13478 adóköteles családfőt számoltak össze. Belső-Szolnokból csak a felső járás 1721. évi adatait ismerjük. Ha ezt kétszeresen vesszük (ez más összeírások bizonyossága szerint körülbelül megfelel a valóságnak), 3004 adózó családfőt kapunk. 1778-ban itt 12.358 családfőt, 1787-ben pedig nemest, polgárt beleszámítva, összesen 68.363 lelket találtak. Már itt feltűnő az, hogy a korábban mindig ritkábban lakott, románokban inkább bővelkedő Belső-Szolnok megye utolérte a többet szenvedett Dobokát, sőt hamarosan el is hagyta. 1870-ben Belső-Szolnokban 138.307, Dobokában pedig 106.430 lélek élt. A két megye

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

népességének ilyen állandó nagyarányú növekedése bizonyára nem történhetett volna meg a Magyarországra irányuló és részletesen bizonyítható átvándorlás mellett, ha a román vajdaságok felé folyó kivándorlás, a bevándorlás mellett nem lett volna eltörpülő folyamat.

Abból azonban, hogy Doboka megyében 1721-ben a parasztság 23.9%-a, Belső-Szolnok felső járásában pedig 20.3%-a vagabundus, tekergő, nem csupán az állandó be- és kivándorlás, belső migráció válik érthetővé, de megyénk és egész Erdély elszegényedése is megokolható. A romjaiból román lakossággal felépült megyét minden tekintetben hatalmas szakadék választotta el attól a megyétől, melyet Básta martalócai még láthattak. Szegénység, primitívebb színvonalra süllyedés, az élet elbalkanizálódása lett az új román lakosság kísérője. A termelés a fél-nomád tömegek beözönlésével visszaesett, a kereskedelem, ipar megbénult. A fejlődés minden vonalon megakadt. Ha le akarjuk mérni, mit jelentett Szolnok-Doboka későbbi sorsára, hogy szinte teljesen románokkal népesült újra, hasonlítsuk össze megyénk és bármelyik török időben elpusztult, de magyarokkal újratelepített alföldi vármegye XIX. századi gazdasági és kulturális állapotait. A különbség megdöbbentő lesz kárunkra, pedig ott a százötven esztendő török uralom teljesen kiirtotta a régi lakosságot és a középkori művelt tájat sivár, vadvízes pusztasággá változtatta. Mégis ott másfél évszázad alatt a földművelő nép szorgalma virágzó mezőgazdasági kultúrát teremtett, itt a pásztorokból lett jobbágyság hozzá nem értése, tunyasága, primitív gazdálkodási módot állandósított szinte napjainkig. Az új jobbágyság gazdálkodásának jellemzésére bővebb fejtegetés helyett egy 1817. évi elaboratum szavait idézzük. Bár a román jobbágnak „Colonicaturája (jobbágybirtoka) bőven lévén, ahelyett, hogy ezt maga megművelné és ökröt tartana, sokkal könnyebbnek találja esztendei hasznát földjének pénzért, vagy feliben is eladni, úgy, hogy az legnagyobb Colonicaturás gazda is némelykor háza mellett lévő kertjét se műveli meg maga. De sőt nem gondolván azzal, hogy jövőben is megszorulhat, ha pénzre van szüksége, már rég bevett szokás szerint öt, hat és több esztendőkre földjeit zálogba veti és adja, de sokszor italért is elvesztegeti... Mely miatt végre földje nem maradván, nem élhet, a robotális szolgálatot, portiot, vármegye dolgát nem praestálhatván (teljesíthetvén) elszökik, elvándorol. A most pusztává vált colonicális telkeket jövőre se lehet megnépesíteni, mind azért, hogy a telkeken lévő épületek elpusztulnak, sőt gyakran a falusiak által is felgyújtatnak, mind azért”, mert a szőkevény földjét öt—tíz évre előre elzalogosította. A földesúrnak tehát tulajdonképpen nincs hová ültetnie új jobbágyát.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

Ilyen életformájú jobbágyokkal természetesen más eszközökkel kellett bálni, mint a régi földművelő lakossággal. Véleményünk szerint éppen a román jövevények fegyelmetlensége, állandó csavargása és tunyasága volt az oka, hogy a jobbágyaikkal való bánásmódban egyes földesurak olyan módokhoz is kénytelenek voltak fordulni, melyek a magyar fejlődésben ismeretlenek s csak a Kárpátokon kívül találjuk meg őket. Minthogy pedig megyénk parasztságának életmódját a XVIII. században már a románság szabta meg, ebben a keményebb bánásmódban a megfogyatkozott magyar és szász jobbágyságnak osztoznia kellett. Ami azonban a jövevény románnak a régi hazájában megszokotthoz képest még mindig tűrhető bánásmód volt, ez utóbbiak számára sokszor elviselhetetlennek látszott, s inkább átvándoroltak Magyarországra.

A nemzetiségi képen új szint jelentenek, a Szamosújvárnál megismert örménységen kívül a XIX. században szórványosan betelepített tótok, svábok, csehek és a zsidóság. A mult század negyvenes éveiben több birtokos telepített ide, főleg a Szepességből, tótokat. Ekkor kapott Csákiigorbó, Tótszállás, Széplak, Lábfalva, Néma, Bödön tót lakosokat; ezek azonban hamarosan a románságba olvadtak bele. Leszegényedett megyénkbe a zsidóság csak későn szivárgott be. Az itteni szerény kereskedelem addig az örmények kezében volt, akiknek a parasztot nyomorgató üzletei miatt a rendek már az 1725. évi országgyűlésen felszólaltak. Az 1753. évi első erdélyi zsidóösszeírás idején megyénk legtöbb járásában egyetlen zsidó sem élt, 1786-ban Belső-Szolnokban — Doboka adatait nem ismerjük — 660 zsidó lélek volt. A XIX. század elejétől kezdve egyre szaporodott a falusi korcsmárosok, udvari zsidók száma, s 1837-ben az összeírók már 5217 lelket számláltak. Az 1891. évi népszámlálás idején 9890, 1930-ban pedig 11.546 zsidó élt a megyében. Minthogy a megye lakosságának legnagyobb része földműveléssel foglalkozik, a zsidóság számára csupán a városok nyújtottak kedvező lehetőségeket. Térhódításuk itt szembeszökő. 1930-ban a megye két városának, Désnek és Szamosújvárnak a lakosságából már 20% (4365 lélek) volt zsidó.

A XVII. század második felében tehát végleg kialakult a megye mai nemzetiségi képe; ezt a vegyes lakosságú községek és az apró magyar szórványok jellemzik. Mivel a bevándorlás ekkor már jelentéktelenre zsugorodott, a magyarságot komoly, nagyarányú veszteségek többé nem érték. A béke évtizedeiben a magyarság is egyenletesen, szépen szaporodott. A XVIII. század Erdélyben a korábbi állapotok megkövesedését jelentette. Ez a merész nekilendüléstől mentes, nyugodt-

nak látszó kor, amikor mindent hagytak a maga útján menni, arra jó volt, hogy a megye magyarsága — már amennyire akkora vérvesztéséből egyáltalán lehetett — úgy, ahogy talpraálljon. Ha nyomon kísérjük, hogy egy-egy falu XIX. századi 200—250 lelkes magyarsága hogyan szaporodott fel 3—4 megmaradt családból, nem festjük a valóságnál indokolatlanul sötétebbnek a multat, s nem becsüljük le a szolnok-dobokai magyarság életerejét. Minthogy a XIX. század végéig megyénkben az asszimiláció az egymás mellett élő népek érintkezéseinek természetes törvényei szerint folyt, a múlt kutatója akkora elrománosodást, miként azt a mai helyzetet magyarázni kívánók hiszik, a források világánál nem állapíthat meg. A veszteségek kora megyénkben a mult század második fele. Az úrbériség megszűnésével ugyanis sok helyen a földesurak nem vállalták többé a magyar egyház és iskola fenntartásának költségeit, a saját lábukra állott közrendűek pedig kis számuknál és szegénységüknél fogva nem is voltak erre képesek. Bár a magyarság a lehető legrosszabb elosztásban élt a románok között, s kicsi számánál fogva szinte kényszerülve volt rá, hogy saját szokásait feladva, ruházataiban, sőt nyelvében hozzá hasonuljon a román többség életéhez, komoly veszteségek csak az egészen életképtelen szórványokban történtek. Különösen a Mezőségen, ahol az együttélésnek a hagyománya sokszázados volt, gyakori az elrománosodás. Ha a vidék régebbi anyakönyveit lapozzuk, úgy látjuk, hogy megyénk magyarsága a kiegyezés korában, tehát amikor Magyarországon az állítólagos nemzetiségi elnyomás és magyarosítás folyt, vesztett szórványaiban legtöbbit a románok javára. Ekkor zárult le ugyanis az az áthasonulási folyamat, amely az életképtelen szórványokban a románság nagymértékű mellételepedése következtében a XVIII. században elkezdődött. Ekkorra fejeződött be ezeknek a teljesen magukra hagyott töredékeknek ruházatukban, nyelvükben, s összeházasodásuk folytán részben vérükben is, románná válása. Melegföldváron, Dellőpátiban, Feketelakon, Szentegyeden, Radákszinyén, Felőrön, Felsőtőkön és másutt már a XIX. század elején gyakori az elkeresztelés, román templomba járás, összeházasodás. A magyarságnak ezek a szegény kivetettjei faji öntudatukat elvesztve, lassan gondolkozásukban is románná alakultak át, még mielőtt az anyakönyv szerint is azokká lettek volna. 1838-ban a szentegyedi magyarok egy része is magasabb rendűnek tartotta a görög katolikus román pap vallását, mert a reformátusoknak „se püspökük, se papjuk, csak prédikátoruk van, vizet se tudnak szentelni, s hiveiket elviszi az ördög”. Az ilyenek, mikor a jobbagyságból maguk gazdái lettek, és a velük egy hiten lévő földesuraik támogatását elvesztették,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

a nagy átalakulás sodrában tájékozatlanul és egyedül állva, végleg asszimilálódtak a román többséghez. Minthogy az ősei telkén megmaradt magyar örökös jobbágy volt, a román jövevény azonban ugyanakkora sessio után is többnyire zsellér-szolgálatot teljesített, a magyar paraszt felszabadulásakor szegényebben kezdetű saját gazdasága kiépítéséhez, mint a kisebb terheket viselő román szomszédja. Akik azonban a jobbágyból kiscgazdává alakulás nehéz éveiben megmaradtak magyarnak, többnyire később is megőrizték nemzetiségüket. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy ezt a veszteséget némileg csökkentette a XIX. század végén megindult városbaáramlás. A városba költöző románok ugyanis az erők törvényeinél fogva éppen úgy ki voltak téve az elmagyarosodás veszélyének, mint falun a magyarság a románosodásnak. Sőt őket a városban nem védték a konzervatív paraszti élet hagyományos kötöttségei sem. Sok megyénkbeli község szórvány-magyarságának teljes eltűnése, vagy a magyarság erős megfogyása nem feltétlenül elrománosodás következménye. Ezek az idegen környezetből menekülők tehetők ki Kolozsvár rohamosan gyarapodó református magyarságának jórészét; de Dés, Szamosújvár és távolabbi ipari kereskedelmi központok is kaptak belőlük. Ekkor tűnik el a fiatal nemzedék városba költözésével és hivatalvállalásával a Szamos menti falvak magyarságának gerincét alkotó népes kiscnemesség is. Az elrománosodás a közelmúlt idegen uralma alatt sem öltött nagyobb mértéket. Megyénk magyarsága többé-kevésbé megőrizte régi állagát. Szásznyiresen például a múlt század második felétől kezdve, sőt kisebb mértékben éppen a megszállás alatt nőtt meg a magyarság száma, míg a románoké ugyanekkor fogyott: 1891-ben például 666 magyar és 528 román, 1935-ben viszont 798 magyar, de már csak 410 román volt a faluban. Komoly veszélyt megyénk magyarságára a születések egyre nagyobb mértékben jelentkező csökkenésén kívül az jelenti, hogy teljesen a románsághoz szegényedett. Különösen a mezőségi szórványokban nincs meg közte és a románok között a gazdasági kultúra s egyéb tekintetben a szükséges színvonal-különbség s így ki van szolgáltatva az idegen többségnek.

6.

A fejedelemség bomladozása idején és a XVIII. század folyamán végbement erdélyi nagy metamorfózis során született meg e megye társadalmának az az újabb rétegződése, mely éppen ezekben a legutóbbi évtizedekben készül helyet adni egy másiknak. A rendi társadalomszervezetet és annak szinte napjainkig megfigyelhető utójelenségeit

egységnek fogva fel, röviden végigtekintjük megyénk főbb rétegeinek belső alakulását.

A nemesség soraiban újabb és az előző században tapasztalt részben éppen ellenkező irányú változások figyelhetők meg. Ezeket sorra véve, vizsgálódásunkat kezdetjük a megye társadalmát vezető birtokoságnál. Ahogyan az önálló fejedelemség fénykorában — bármily paradoxnak tetszik — e megye gyökeres régi nemessége a jövevény magyarok és a fejedelmi nagybirtok mellett háttérbe szorult, úgy a magyarbarátnak nem nevezhető Habsburg-nagyfejedelemségben az erdélyi eredetű nemesség ragadta magához a vezetést. A Bécstől messzeeső, leszegényedett tartomány vezetésébe ugyanis az udvar a XVIII. század derekáig alig kívánt beleszólani. Átengedte azt a helyi alkalmas erőknél. S mivel múltjánál fogva a vezetésre a magyar nemesség volt a legalkalmasabb, az ő kezébe került át a provinciális igazgatás. Természetesen a származásuknál, vagyonuknál fogva legelőkelőbb családok tagjai jutottak a központi főtisztségekbe, de mellettük kancelláriai vagy guberniumi hivatalnokai pályán nem egy köznemes emelte ki családját a vele egysorsúak közül. Mivel a császárságban megszokott arányokhoz mérve a fejedelemségtől visszaszorított állapotában az erdélyi nagybirtok nem jelenthetett komoly veszélyt, Bécsben nem gördítettek akadályt az elé, hogy a nemesség birtokait a fiscalis uradalmakból gyarapíthassa. Már Apafi uralomralépésétől megfigyelhető, hogy amint a központi hatalom nyomása enged, a nemesség régóta leszorított birtokéhsége következtében, miként kezd széttördelőzni a szamosújvári fiscalis uradalom. 1701-re az egész hatalmas birtoktest, mely még 1650-ben is 64 falut számlált, tíz községre olvadt le. A többi a megváltozott fiscalis birtokpolitika következtében átkerült a nemesség kezébe.

Ez a nagyarányú vagyongyarapodás változásokat idézett elő a birtokosság belső rétegződésében. Mivel a főbb hivatalnokok kapták a legtekintélyesebb birtokokat, s mivel a főtisztségeket úgyszólván az előkelő, régi familiák tagjai viselték, a hivatalnoki méltóság a vagyoni elsőséggel párosulva, lehetővé tette az eddig hiányzó erdélyi főnemesség kialakulását. A barokk-kor formáinak hódolva, a fejedelemség főembereinek utódai és a hivatali pályán magasra emelkedettek grófi, bárói címet szereztek, és a birtokosságon belül külön csoportot alakítottak. Ez az elkülönülés azonban egészen más mint a magyarországi, s inkább csak a nemesség széles rétegeivel szemben életforma tekintetében nyilvánult meg. Itt ugyanis a nemesség zömének a vagyoni helyzete, a leromlott gazdasági állapotok következtében, nem engedte meg az olyan életmódot, mint amilyen a barokk-kor jómódú magyarországi nemességénél

megfigyelhető. A nemesség élete e megyében a XIX. század elejéig patriarchalis maradt, s minden vonalon a korábbi szerényebb keretekhez igazodott. A különböző nemességi rétegek életmódjáról, a nemesi életformában történt változásokról éppen megyénkbeli emlékiró, ÚJFALVI SÁNDOR tollából rendelkezünk pontos és mesterien színes leírással. Az új arisztokráciát végig szoros rokoni kapcsolatok fűzték a köznemesség tehetőse rétegeihez, s a legelőkelőbbeket: a Bánffyakat, Bethleneket, Telekiet, Hallereket, Kornisokat kivéve, vagyonilag sem volt köztük jelentős különbség. Mivel az erdélyi arisztokraták sokáig egymás között, vagy abból a benepossessionatus rétegből házasodtak, melyből a cím őket kiemelte, vérségileg mindig szorosabb kapcsolatot tartottak fenn népükkel, mint a magyarországi főnemesség.

Mínthogy a birtokmegosztásra vonatkozólag ismét csak Belső-Szolnokból rendelkezünk adatokkal, alábbi vázlatunk megint a megye egyik felére kénytelen korlátozódni. Amíg 1658-ban a fejedelem volt a megye legnagyobb birtokosa, 1745-ben a kincstárnak egész Belső-Szolnokban már csak 25 jobbágya és 21 zsellére volt. A felbomlott fiscalis uradalom szerepét a Bánffy (408 jobbágy és zsellér), Bethlen (719), Haller (477) és Kornis (284) család vette át. Egészen vitathatatlan lett a Bethlen család elsősége azáltal, hogy II. Apafi Mihály felesége, Bethlen Kata jussán az Apafi vagyon jelentős részét sikerült a kincstártól kiperelnie. Így a Becse-Gergely nemzetség megyénkbeli birtokának jórésze újból egy család kezében egyesült. E családoknak megyénkbeli súlyát nem csökkenti, de a valódi birtokviszonyok megismeréséhez tudnunk kell, hogy a fenti vagyonállagon 8 Bánffy, 7 Bethlen, 5 Haller és 4 Kornis családtag osztozott. Ezért kétszáznál több jobbágya csak Bethlen Ferencnek és Haller Györgynek volt. 100—200 jobbággal 6, 70—100 szolgáló emberrel 13 nemes rendelkezett. A legelső csoportba tartozók a megye jobbágságának 9.5%-át, a másodikban lévők 15.9%-át, a harmadikba tartozók pedig 20%-át mondhatták magukénak. A fejedelmi nagybirtok tehát elég egyenletesen osztódott el a vezető családok kezén. Az alsóbb birtokcsoportokban is lassú kiegyenlítődés vehető észre. A birtokosság 1658-hoz viszonyítva nagymérvű megnövekedése (76-ról 287-re) mellett csak úgy maradhatott meg nagyjából a középbirtok régi aránya, hogy a szamosújvári uradalom szétesztódott. Figyelemreméltó, hogy a fenti ok miatt a 2—10 jobbágyos kisbirtokos nemesség vagyonállaga sem forgácsolódott szét. A kisbirtokosok száma ugyan rendkívül megnőtt. A tíznél kevesebb jobbággal rendelkezők az egész nemesség 61.7%-át (184 fő) tették ki, de a kezükön lévő birtok arányszáma is javult. Most már az összes jobbágyság 10%-a volt az övék. A

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága

csoport gerincét változatlanul a 2—5 jobbágyosok alkották, bár az egytelkesek arányszáma megkétszereződött. A fejedelmi birtok szétbomlásával az utolsó lehetőség is megszűnt nyomasztó nagyságú dominiუმok kialakítására, s megyénkben a birtokviszonyok egészségesnek mondható fejlődést vettek. Aligha lehet ott feudális nyomást emlegetni, ahol 14 jobbágyos bárókat és 20—30 jobbágyos grófokat találunk. Inkább erős osztódást mutató birtokfejlődésről lehet beszélni, mely hamarosan odáig ment, hogy az észszerű gazdálkodást is lehetlenné tette. 3—4—10 telkes, egymástól messzefekvő szolnokdobokai részirtokokban ugyanis egészen más volt a jobbágyok helyzete, mint a dunántúli latifundiumokon. A birtokok természetes osztódása megyénkben az úrbériség megszűnése után még fokozottabb mértékben folyt. A rendiségből való nagy átalakulásban sok birtokos elvesztette lába alól a talajt, s a hetvenes évektől egyre gyakrabban kaptak a régi családi birtokok új gazdát. Ezt a századfordulón még jobban gyorsította a román pénzüzetek birtokpolitikája, mely a román parasztok földvásárlásait segítette elő. E fejlődés eredményeként a román földreform előtt — 1911. évi adatok szerint — Szolnok-Doboka birtok megoszlása a következő volt: A megye 828.233 kh. özssterületéből 524.755 kh. volt száz holdnál kisebb és 303.478 kh. ennél nagyobb birtokosok kezében. Művelési ágak szerint a részesedés ez volt: 313.301 kh. szántóterületnek 78%-a (250.134 kh.), a 109.112 kh. rétnak 81% (109.112 kh.), a 103.500 kh. legelőnek 52% (54.192 kh.). A 248.062 kh. erdőnek 34% (86.198 kh.) volt száz holdnál kisebb birtokosok tulajdonában. Megjegyzendő, hogy a száz holdnál nagyobb legelőbirtokból 32.296 kh. volt magánbirtokosoké és 17.012 kh. volt közbirtok. Az erdőbirtokból szintén tekintélyes volt a közbirtokosságok részesedése. A román földreform újabb 103.013 kh. területet juttatott többnyire magyar birtokosok kezéről román parasztnak.

Már a birtokosok számának rendkívüli megnövekedéséből gondolható, hogy a nemesség soraiban ebben az időszakban is erős felfrissülés ment végbe. Az új családok között — leszámítva a dési kisnemességet — most már jóval kevesebb a partiumi. Bár a váradi és borosjenői katonák és a „bujdosók” vezetői közül a Telekiek, borosjenői Kordák, Székelyek, váradi Bornemisszák, Incédieiek, köröstarcsai Weérek itt emelkedtek ki, a Várad elfoglalása (1660) után beözönlő nemesség zöme a kisbirtokosság, a dési polgárság és az egytelkesek között helyezkedett el. E népes színmagyar réteg értékes gyarapodást jelentett megyénk magyar nemessége számára. A partiumiak mellett azonban már II. Rákóczi György uralma végétől megfigyelhető a székely családok erős bevándorlása.

Ők azok. Akik a székelyföldi szűk lehetőségek közül menekülve, első-sorban igyekeztek a szétbomló fejedelmi birtokból családi vagyont összekovácsolni. Bevándorlásuk a XVIII. század folyamán, különösen az addig háttérbe szorult katolikus vidékekről, állandóan folytatódott, úgyhogy HODOR KÁROLY, Doboka megye monografusa szerint 1837 táján a nemességben „a több módokon meggyökerezett székelyek... a magyar roknál csaknem számosabban vannak, ezekkel annyira egybeolvadtak, hogy gazdasági tüzes indulatjokat kivéve, kevés köztük a különbség.” A székely jövevények általában szerző emberek, szorgalmas gazdák. A velük való keveredés megyénk nemességére szintén szerencsésnek mondható. Ilyen székely eredetű családok, hogy csak a főbb birtokosokat említsük, az altorjai Aporok, uzoni Béliéek, vargyasi Danielek, sepsiszentiványi Henterek, szárhegyi Lázárok, zabolai Mikések, hidvégi Mikók és Nemesek, lengyelfalvi Orbánok, kászoni Bornemisszák, osdolai Vasok, csíktusnádi Beteghek, kézdiszentléleki Kozmák és Hodorok, pávai Vajnák, mezőkövesdi Újfalviak, lécfalvi Szacsvaiak, nagy-kászoni Kászoniak, csíkszentmártoni Bocskorok, homoródszentmártoni Bírók és még sokan mások. A székelyek mellett azonban a XVIII. századtól kezdve a birtokosok között mind megtaláljuk a vezető erdélyi családok tagjait, jeléül az erdélyi benepossessionatus nemességre annyira jellemző teljes összekeveredésnek. Magyarországi és székelyföldi elemeknek az itteni régi családokkal való keveredéséből állott elő az az értékes ötvözet, amelyet a szolnokdobokai magyar nemesség jelentett. E számra is tekintélyes réteg volt a rendi korban az itteni magyarság gerince és a románnal azonos életformája folytán öntudatlan parasztsággal szemben a magyar (= nemesi) öntudat egyedüli hordozója. Mindenfelől idegenektől szorongatva lett a magyarság sorskérdései iránt a tömbben élőknel fogékonyabb. A magyar nemzeti állam idején is helyi kisebbségben élve, kiválóbb szülőttei a kisebbségi ember felelősségével, kifinomodott érzékével jelezték a magyar-román viszony rezdüléseit, alakulását. Gondoljunk csak Torma József és Károly, Hodor Károly és mások közel száz év előtti világos meglátásaira. Az innen származó írók, tudósok, művészek és politikusok hosszú sora élénken bizonyítja, hogy a szolnokdobokai magyarság csak számban fogyott meg, de minőségre nézve értékes ága a magyar törzsnek.

A birtokos nemesség megszaporodásával párhuzamosan növekedett az egytelkesek száma is. A magyar kisenemesség soraiban a háborúk által vágott réseket a partiumi, váradi, borosjenői menekültek nem csak kitöltötték, hanem számát jelentősen megnövelték. A Désre letelepített váradi nemesek alkották e vidék magyar kisenemes társadalmának

zömét. Kővár vidékéről való állandó bevándorlás növelte meg rendkívüli módon mind Belső-Szolnok, mind Doboka megye román egytelkeseinek számát. Amint a szabadosok elszaporodását főként Belső-Szolnok megyére mondottuk jellemzőnek, úgy a román kisenemesség rendkívüli elterebélyesedését is itt állapíthatjuk meg. A XIX. század elején Sósmezőn, Nagyilondán, Tordavilmán, Hollómezőn, Horgospatakán, Felsőszöcsön, Magyarláposon, Ungurfalván, Disznópatakán, Rohiban, Boérfalván, tehát azokban a falvakban, ahol tömeges puskás-nemesítésről tudunk, már 70—150 között mozgott a román kisenemesek száma. Mivel a puskás-nemesítő levéllel való összevetésből világosan megállapítható, hogy a XIX. század elején ottélőknek csak kis része viselt a megnesemesítettekkel azonos családnevet, fel kell tételeznünk, hogy erős hozzávándorlás és sok esetben kimutatható abuzus növelte ekkorára a román nemesség számát. A kisenemességnek és benne a románságnak az egész népességhez való arányára az alábbi számok mutatnak rá. 1844-ben Belső-Szolnok vármegye egész népessége 91.321 lélek volt. Ebből 72.538 volt paraszt és 18.783 nemes (20,5%). A nemesek közül kb. 6.870 vehető magyarnak és 11.913 románnak (63%). HODOR szerint, valószínűleg az 1787. évi népszámláláskor, Dobokában 4.686 nemes és 65.557 nemtelen élt. Ebben a számban azonban aligha van benne a taxa alatt lévő nagyszámú kétes seminobilis réteg. Az 1787. évi népszámlálás Belső-Szolnokban is csak 5736 nemest mutat ki, pedig 1806-ból névszerint ismerünk 2511 családfőt; ez pedig kb. 12 ezer léleknek felelne meg. A nemesség számát tehát Dobokában is a Hodor-féle számnak legalább a kétszeresére kell tennünk, bár itt kétségtelenül kevesebb nemes volt, mint Belső-Szolnokban. A román nemesség dobokai arányához szintén HODOR egyik adata segít közelebb. E szerint 1837-ben 409 magyar és 142 román, szász, örmény birtokos (25%) volt a megyében. Minthogy azonban a birtoktalan nemességben a románok arányszáma ennél jóval nagyobb volt, a 25%-ot nyugodtan helyesbíthetjük 40—50%-ra.

A nemesség rendkívüli nagy felhígulása hozta magával az egytelkes nemesek vagyoni színvonalának leszállását. 1721-ben Doboka megye 112 egyházi nemese csak 86 telket, 289 ökröt, 156 tehenet, 84 tinót, 52 lovat, 135 juhot és 254 disznót, malacot mondhatott magának. Tehát már ekkor is nem minden kisenemesnek jutott egy telek; állatállománya, igája szintén nem jobb és több mint a parasztoké. Az egytelkes nemesség jórésze tehát kétségtelenül paraszti életforma szerint élt, s műveltség-anyaga révén átmenetet alkotott a nép és a nemesség között. Ha vagyoni helyzetük nem is, de kiváltságos állapotuk-

ból eredő öntudatuk a falusi nép igazi vezetőivé avatta őket. S ez magyar, román kisenemesre egyaránt áll. Bár a magyar jobbágyok románosodástól való megóvásában a magyar kisenemes-öntudat szerepe is említésreméltó, a román kisenemesség jelentősége sokkalta nagyobb a románság számára. Ezek közül kerültek ki ugyanis a románság művelődési és szellemi vezetői, később pedig az az erős román középbirtokosság, mely megyénkben a parasztsággal párhuzamosan a magyar birtokosoktól jelentős területeket szerzett meg. A magyar és román kisenemesség összeházasodása, gyakori érintkezése, rendi érdekeinek azonosossága alakított ki ebben a román rétegben sok helyen őszinte magyarbarátságot. Például az oláhláposi román nemesek 1848-ban a magyar-láposi magyarokkal együtt lelkeshangú feliratban követelték Magyarország és Erdély unióját. A moldvai csángók erőszakos románosítása miatt pedig a legbuzgóbban Kővár túlnyomóan román nemessége küldözött a guberniumhoz tüzeshangú felterjesztéseket. De éppen ez a szoros kapcsolat hozta magával, hogy a nemesi rendi öntudat megyénkben nem minden esetben bizonyult a magyarság olyan konzerválójának, mint például tót-magyar viszonylatban. Itt ugyanis igen sok lehetőség nyíltott a magyar-román nemesség keveredésére, ami egyformán járhatott — a helyi körülményeknek megfelelően — elmagyarosodással, vagy elrománosodással. A fentiekből kétségtelen tehát, hogy megyénkben a románság társadalmi elnyomásáról beszélni nem lehet. A rendi államban nemzetiségi különbség nélkül nyitva volt a társadalmi emelkedés útja a törekvőbb elemek előtt. S a románság kiemelkedőbb egyedei idők folyamán el is helyezkedtek a rendi társadalomnak azon a fokán, ameddig tehetségük és szerencsájük emelte őket. A félnemes bástyásoktól, puskásoktól kezdve egészen a főnemességig mindenüvé bejuthattak. Bizonyára csupán késői betelepedésük, előbb vázolt primitív életmódjuk, társadalmi szerkezetük okolható egyedül, hogy tömegeik legfeljebb a kisenemességig jutottak el, zömük azonban paraszti sorban maradt.

A megye népességének gerincét alkotó parasztság régebbi tagozódása felől az 1721. évi összeírás tájékoztat. Mivel azonban adataink csak Doboka megyéről teljesekek, az alábbiakban a megyének csak erről a feléről beszélünk. Doboka 2908 családnyi parasztságából akkor 33% (982) volt jobbágy, 43% zsellér, és 23.9% vagabundus (bódorgó). Külön számítjuk a nemesi udvarokban élő 204 családnyi cselédséget. A 982 jobbágycsaládnak a kezén 970.5 sessio és 550 pusztatelek volt. A telek-átlag tehát családonként másfél sessió. Az 1233 zsellérfamiliának 1203 lakott és 45 deserta sessioja volt. Átlagosan tehát egy zsellér családnak

egy telek jutott. A vagabundusoknak, mint ideiglenes lakosságnak, nem voltak telkeik. A jobbágyoknak volt 1991 ökrük, 1476 tehenük, 677 tinajuk, 345 lovuk, 5484 juhuk, 2649 disznójuk, malacuk, 8390 köblös művelt és 1925 köblös műveletlenül hagyott szántóföldjük. A zsellérek birtokában a következő vagyontárgyak voltak: 1728 ökör, 1386 tehen, 615 tinó, 246 ló, 4797 juh, 2256 disznó, malac, 7774 köblös művelés alatt álló és 483 köblös parlagon fekvő szántóföld.

Tehát a zavaros idők nyoma 1721-ben még nagyon érzett a kicsi vetésátlagon és a szegényes marhaállományon. Kitétszik azonban e számokból az is, hogy a jövevény lakosság egyrésze csak akkor kezd megbarátkozni a földműveléssel. Megállapítható továbbá, hogy a telekviszonyok kedvezőek, a jobbágyok és zsellérek között vagyoni tekintetben alig van valami különbség. Az anyagi lehetőségek tehát adva voltak a parasztság egészséges szociális fejlődésére. Ezt látva, a század későbbi folyamán megfigyelhető nyomorúságos szegénység okát megint nem tudjuk másban megtalálni, mint az új román lakosság primitív gazdálkodásában és a régi erdélyi fejlődéstől egészen eltérő szabályokhoz igazodó életformájában. Minthogy megyénk parasztsága a XVIII. századtól kezdődőleg nagy többségében román, az úrbériség megszűnésével Belső-Szolnok és Doboka földjének jelentős része egyszerűen román birtok lett. A magyar parasztság néhány szinte teljesen magyar lakosságú települést kivéve, mint amilyen például Szék, Magyardécse, Bálványosváralja, Domokos közel két és fél század óta kisebbségként vagy többségként a románsággal vegyesen kénytelen élni. Ez az együttélés magyarázza meg a kölcsönös hatásokat, a népi elzártság pedig sok régi tárgyi és szellemi művelődési kincs megőrzését. Ez avatja Szolnok-Doboka megyét és népét minden tudományág számára a magyar-román együttélés kérdéseinek legfontosabb kutatóterületévé.

Belső-Szolnok és Doboka megye mai nemzetiségi képe nem a magyarság életerejének csökkenése, hanem egymást érő súlyos csapások következtében alakult ki. A nehéz idők terhet e terület uralkodó fajtájaként a magyarságnak kellett viselnie. S bár eközben elvérzett, a vészek után betelepülő szerencsésebb jövevények háttérbe szorították, nemzetiségét lelki és anyagi kiszolgáltatottsággal járó nyomorúságos szörvénysorsában is nagy többségében megőrizte. A szolnokdobokai magyarságból még nem vezett ki az erő, mely mai viszonyai között is megtarthatja magyarnak. Amiként azonban mostani helyzetét is rajta kívül álló hatalmasabb erők alakították ki, úgy sorsának jobbrafordulása is jórészt kívülálló tényezőktől függ.

JAKÓ ZSIGMOND

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szabó T. Attila (szerk.): Szolnok-Doboka magyarsága